

ribusve deductis præceptisve rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem juris est. Quæ [autem] diximus de eo, qui ex asse institutus est, eadem transferimus & ad eum, qui ex parte heres scriptus est.

§. 10. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitimo Jure, vel honorario, pertinere intelligit, ut hereditatem suam totam, partemve ejus, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat: cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant.

§. 11. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alii aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

§. 12. Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide heredum pendent, & tam nomen, quam substantiam acceperunt: ideo D. Augustus ad necessitatem juris ea retraxit. Nuper & nos eundem Principem superare contententes, ex facto, quod Tribonianus, vir excellentissimus, Exquæstor sacri palatii suggestit, Constitutionem fecimus. per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat; & neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit: tunc sive pater heredis, sive alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius jusjurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia juraverit: necesse eum habere vel jusjurandum subire, quod nihil tale à testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel universalis, vel specialis solutionem coarctari, ne deperat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is, à quo relictum dicitur, [postquam negaverit,] confiteatur quidem aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurat, omnino solvere cogendus est.

TIT. XXIV.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

Potest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, [&] pecuniam numeratam: & vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis à legatario legari non possit.

§. 1. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & heredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius. Itaque & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. † Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. † Cum autem aliena res per fideicommissum relinquatur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationem ejus solvere.

§. 2. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest: ut

heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. Nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus servus redimi & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio ejus, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguatur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit, tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit: sed ejus, qui manumittit. At is, qui directo ex testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit; qui etiam Orcinus appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servo manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult.

§. 3. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur: *Peto, rogo, volo, mando, fidei tua committo*, quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congecta essent.

TIT. XXV.

DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat codicillorum jus in usu non fuisse: sed primus Lucius Lentulus (ex cujus persona etiam fideicommissa [esse] coeperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum D. Augustus voluntatem ejus impleisset: deinceps reliqui ejus auctoritatem sequuti, fideicommissa præstabant; & filia Lentuli legata, quæ jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec abscondens à juris ratione codicillorum usus esset: & Trebatium suavisse Augusto, quod diceret utilissimum & necessarium hoc civibus esse propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent, ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora, cum & Labeo codicillos fecisset: jam nemini dubium erat, quin codicilli jure optimo admitterentur.

§. 1. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed [&] intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmantur. Sed Divi Severus & Antoninus rescripserunt: ex iis codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti: si appareat, eum, qui testamentum fecit, à voluntate, quam in codicillis exprefferat, non recessisse.

§. 2. Codicillis autem hereditas neque dari, neque adimi potest: ne confundatur jus testamentorum & codicillorum. & ideo nec exhereditatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari, neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis jure relinquatur. Nec conditionem heredi instituto codicillis adjicere, neque substituere directo [quis] potest.

§. 3. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, & nullam solennitatem ordinationis desiderant.

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

DE HEREDITATIBUS, QUÆ AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit: aut non jure fecit: aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum est: aut si ex eo nemo heres extiterit.

§. 1. Intestatorum autem hereditates, ex Lege duodecim tabularum, primum ad suos heredes pertinent.

§. 2. Sui autem heredes existimantur, (ut supra diximus) qui in potestate morientis fuerint; veluti filius filiaque, nepos neptisque ex filio, pronepos proneptisque ex nepote, ex filio nato prognatus prognataque. Nec interest, utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem [nuptiis vel] matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen Civitatum dati, secundum Divalium constitutionum, quæ super his posita

sunt, tenorem, [heredum] suorum jura nanciscuntur: nec non eos, quos nostræ æmplexæ sunt Constitutiones, per quas jussimus, [ut] si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere conjugium, & ex ea liberos sustulerit: postea vero affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, justos & in potestate patris esse; sed etiam anteriores, qui & iis, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt, quod obtinere censuimus, & si non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtrahati. Ita demum tamen nepos neptisque, pronepos proneptisque suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desiderat in potestate parentis esse: si vive morte id acciderit, si alia ratione, velut emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idque & in cæteris deinceps

M.

- de* Mandato. pag. 65. *III. 27.
de Militari testamento. 28. *II. 11.

N.

- de* Noxalibus actionibus. 81. *IV. 8.
de Nuptiis. 6. *I. 10.

O.

- de* Obligationibus. 56. *III. 14.
 - - - - - ex consensu. 62. *III. 23.
 - - - - - quæ ex delicto. 69. *IV. 1.
 - - - - - quæ quasi ex contractu. 66. *III. 28.
 - - - - - quæ quasi ex delicto. 75. *IV. 5.
de Officio Judicis. 88. *IV. 17.

P.

- de* Patria potestate. 6. *I. 9.
de Perpetuis & tempor. act. 84. *IV. 12.
 Per quas personas cuique acquiritur. 25. *II. 9.
 - - - - - nobis obligatio acquiritur. 67. *III. 29.
de Pœna temere litigantium. 87. *IV. 16.
de Publicis judiciis. 89. *IV. 18.
de Pupillari substitutione. 32. *II. 16.

Q.

- Quibus alienare licet vel non. 25. *II. 8.
 - - ex causis manumittere. 5. *I. 6.
 - - modis jus Patr. potestatis solv. 9. *I. 12.
 - - modis re contrahitur oblig. 56. *III. 15.
 - - modis testamenta infirm. 33. *II. 17.
 - - modis tollitur obligatio. 67. *III. 30.
 - - modis tutela finitur. 13. *I. 22.
 - - non est permiffum facere test. 29. *II. 12.
 Qui testamento tutores dari possunt. 10. *I. 19.
 Quod cum eo, qui in aliena potestate est. 80. *IV. 7.

M.

- de* Mandato. pag. 65. *III. 27.
de Militari testamento. 28. *II. 11.

N.

- de* Noxalibus actionibus. 81. *IV. 8.
de Nuptiis. 6. *I. 10.

O.

- de* Obligationibus. 56. *III. 14.
 - - - - - ex consensu. 62. *III. 23.
 - - - - - quæ ex delicto. 69. *IV. 1.
 - - - - - quæ quasi ex contractu. 66. *III. 28.
 - - - - - quæ quasi ex delicto. 75. *IV. 5.
de Officio Judicis. 88. *IV. 17.

P.

- de* Patria potestate. 6. *I. 9.
de Perpetuis & tempor. act. 84. *IV. 12.
 Per quas personas cuique acquiritur. 25. *II. 9.
 - - - - - nobis obligatio acquiritur. 67. *III. 29.
de Poena temere litigantium. 87. *IV. 16.
de Publicis judiciis. 89. *IV. 18.
de Pupillari substitutione. 32. *II. 16.

Q.

- Quibus alienare licet vel non. 25. *II. 8.
 - - ex causis manumittere. 5. *I. 6.
 - - modis jus Patr. potestatis solv. 9. *I. 12.
 - - modis re contrahitur oblig. 56. *III. 15.
 - - modis testamenta infirm. 33. *II. 17.
 - - modis tollitur obligatio. 67. *III. 30.
 - - modis tutela finitur. 13. *I. 22.
 - - non est permittim facere test. 29. *II. 12.
 Qui testamento tutores dari possunt. 10. *I. 19.
 Quod cum eo, qui in aliena potestate est. 80. *IV. 7.

deinceps liberorum personis dictum [esse] intelligimus. Posthumi quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate (ejus) futuri forent, sui heredes sunt.

§. 3. Sui autem heredes fiunt etiam ignorantes, & licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis & furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium: & ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis; cum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas: nec curatoris assensu acquiratur furioso, sed ipso jure.

§. 4. Interdum autem, licet in potestate [parentis] mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur; veluti [si] ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris [sui]: jus enim postliminii hoc facit.

§. 5. Per contrarium [autem hoc] evenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat; veluti si post mortem suam pater judicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria ejus damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedat. sed potest dici ipso [quidem] jure suum heredem esse, sed desinere.

§. 6. Cum filius filiae, & ex altero filio nepos neptisve existunt: pariter ad hereditatem [avi] vocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptesve in patris sui locum succedere. Pari ratione & si nepos neptisve sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisve: simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in patris sui locum succedere: conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes neptesve existant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

§. 7. Cum autem quaritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore quarendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse, quod accidit & destituito testamento. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, & extraneus heres institutus, & filio mortuo, postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet. quia, quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos. & hoc certum est.

§. 8. Et licet post mortem avi natus sit: tamen avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane, si & conceptus & natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento: suus heres avo non existet. quia nullo jure cognationis patrem sui patris attingit. Sed nec ille est inter liberos avi, quem filius emancipatus adoptavit. Hi autem, cum non sint sui (quantum ad hereditatem) liberi: neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Hac de suis heredibus.

§. 9. Emancipati autem liberi, Jure civili nihil juris habent, neque enim sui heredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt, neque ullo alio jure per Legem 12 tabul. vocantur: sed Praetor naturali aequitate motus, dat eis bonorum possessionem Unde liberi: perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: sive soli sint, sive cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato uno, & eo, qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is, qui in potestate fuit, solus Jure civili heres est, & solus suus heres: sed cum emancipatus beneficio Praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat.

§. 10. At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo patre, & quantum ad hunc adoptivum patrem pertinet, aequè extraneorum loco fiunt, & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertineant, utrum ad liberos ejus, an ad agnatos.

§. 1. Minus ergo juris habent adoptivi [filii], quam naturales:

namque naturales emancipati, beneficio Praetoris gradum liberorum retinent, licet Jure civili perdant; adoptivi vero emancipati, & Jure civili perdunt gradum liberorum, & à Praetore non admittuntur. & rectè. Naturalia enim jura Civilis ratio perimere non potest. nec, quia desinunt sui heredes esse, possunt desinere filii filiae, aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati, extraneorum loco incipiunt esse; quia jus nomenque filii filiae, quod per adoptionem consequuti sunt, alia Civili ratione, id est, emancipatione perdunt.

§. 12. Eadem hæc observantur, & in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, Praetor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat Praetor ad eandem bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Idem adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona ejus [non] admittit, quia desinunt [in] numero liberorum [ejus] esse.

§. 13. Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte Edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, sc. qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque adgnatus quidem ullus interveniat. Ante enim Praetor liberos vocat, tam suos heredes, quam emancipatos: deinde legitimos heredes; deinde proximos cognatos.

§. 14. Sed ea omnia antiquitati [quidem] placuerunt: aliquam autem emendationem à nostra Constitutione acceperunt, quam super iis personis composuimus, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii & naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, & adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, Constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permanisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque Jure civili, neque prætorio, ex hereditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione adgnata, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptivo imponatur, vel heredem eum instituire, vel exheredatum eum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano Senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in ejusmodi casu, neque quarta ei servatur, neque ulla actio ad ejus persequutionem ei competit. Nostra autem Constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum suscepit. Utroque enim jure tam naturali, quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina jura tali adoptioni servamus: quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum. quæ specialiter & singulatim ex præfata Constitutionis tenore possunt colligi.

§. 15. Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui [quæve] ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabatur successionem, & jure adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus cognatorum loco connumerans, post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni, quam in avia vel proavia, sive paternæ, sive maternæ successionem. Divi autem Principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis & pronepotis nomen commune sit utrisque, tam qui ex masculis, quam qui ex foeminis descendunt: ideo eundem gradum & ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturæ, sed etiam veteris Juris suffragiis muniuntur: portionem nepotum vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum, vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, sive maternus, quando foemina mortua sit, cujus de hereditate agitur: iisque (licet soli sint) aduentibus adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum Lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes, vel neptes, prone-

potes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi sui vocat: ita & Principalis dispositio in locum matris suae vel aviae, eos cum jam designata partis tertia diminutione vocat.

§. 16. Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quartam partem substantiae defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cujusdam Constitutionis auctoritate, memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregavimus, neque inferi eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus: nostra autem Constitutione promulgata, toti juri ejus derogatum est; & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare; ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto jure descendunt. Quam Constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem & tempora, & nunc sancimus. ita tamen, ut quemadmodum inter filios & nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri jubemus, vel inter omnes nepotes & neptes, & inter proneptes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla diminutione consequatur: ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

SI nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes Praetor, vel Constitutiones vocant, existat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex Lege 12. tab. ad adgnatum proximum pertinet hereditas.

§. 1. Sunt autem adgnati (ut primo quoque libro tradidimus) [cognati] per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi à patre cognati. itaque [ex] eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & invicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patruales, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. † Ii etiam, qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur. † Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed iis, qui tunc proximiores gradu sunt, cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse.

§. 2. Per adoptionem quoque adgnationis jus consistit: veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis [tuis], veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem: adgnatus inter suos heredes esse non dubitatur.

§. 3. Cæterum inter masculos quidem adgnationis jure hereditas etiam si longissimo gradu sint, ultro citroque capitur. † Quod ad foeminas vero attinet, ita placebat, ut ipsae consanguinitatis jure, tantum capiant hereditatem, si sorores sint: ulterius non capiant. Masculi autem ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa fratris tui, aut patruus tui filia, vel amita tuae hereditas ad te pertinebat: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita jura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. † Sed quia sane iniquum erat, in universum eas quasi extraneas repellere: Praetor eas ad bonorum possessionem admittit, ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita sc. admittuntur, si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. † Et hæc quidem Lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, sive masculos, sive foeminas, cujuscunque gradus, ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia, quæ erat quidem Lege duodecim tabularum junior, Imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successione adgnatorum repellebat, omnia alia successione incognita: donec Praetores paulatim asperitatem Juris civilis corrigentes, sive, quod deerat, implentes humano proposito, alium ordinem suis Edictis addiderunt: & cognationis li-

nea, proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adjuvant, & pollicebantur his bonorum possessionem, quæ unde cognati appellatur. † Nos vero Legem duodecim tab. sequentes, & ejus vestigia in hac parte conservantes: laudamus quidem Praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum [huic] causae mederi invenimus. Quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis tam in masculis, quam in foeminis aqua lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum; ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli forori, ad adgnatorum successionem patebat aditus? Ideo [nos] in plenum omnia reducentes, & ad Jus duodecim tab. eandem dispositionem exequantes, nostra Constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes, sive masculini generis, sive foemini sint, simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogativam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent.

§. 4. Hoc etiam addendum nostræ Constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus à jure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius & filia (secundum quod jam definivimus) ad successionem patris sui vocentur; sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterinæ filius & filia soli, & non deinceps personæ una cum his ad jura avunculi sui perveniant, & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filius, avunculus autem sororis suæ soboli: simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo jure veniant, sc. ubi frater & soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus & successionem admittentibus, cæteri gradus remanent penitus semoti: videlicet hereditate non in stirpes, sed in capita dividenda.

§. 5. Si plures sint gradus adgnatorum: aperte Lex 12. tab. proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater: & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa Lex [duodecim tabular.] proximum vocet, tamen dubium non est, quin si plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas.

§. 6. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cujus de hereditate queritur. † Quod si facto testamento quisquam decesserit: per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem exiturum; tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sepe accidit, ut proximior mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.

§. 7. Placebat autem, in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse: id est, ut quamvis proximus, qui secundum ea, quæ diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut antequam adeat decesserit: nihilo magis legitimo Jure sequentes admittantur. Quod iterum Praetores imperfecto Jure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis jure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo Juri deesse cupientes, nostra Constitutione, quam de jure patronatus, humanitate suggerente protulimus, [sancimus] successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis à Praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelarum & primo gradu deficiente sequens succedit, & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

§. 8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra Constitutione omnino inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri: cum apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumississet.

TIT. III.

DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

LEX duodecim tabularum ita stricto jure utebatur, & proneptem masculorum progeniem: & eos, qui per foemini sexus necessi-

necessitudinem sibi junguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem & filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus daret: nisi quod Prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione, unde cognati, accommodata, vocabant.

§. 1. Sed hæc juris angustia postea emendata sunt. Et primus quidem Divus Claudius matri ad solatium liberorum amissionem, legitimam eorum detulit hereditatem.

§. 2. Postea autem SC. Tertulliano, quod D. Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam avia deferenda, cautum est: ut mater ingenua trium liberorum jus habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet cum alieno juri subiecta est, jussu ejus adeat [hereditatem], cujus juri subiecta est.

§. 3. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed & filia suæ mortuæ filius, vel filia præponitur ex Constitutionibus matri defunctæ, id est, avia suæ. Pater vero utriusque, non etiam avus & proavus matri antepositur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus, tam filii, quam filia excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror consanguinei, & mater liberis onerata: frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas, ex æquis partibus, fratribus & sororibus.

§. 4. Sed nos Constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus: respicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in ejus admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus jus legitimam plenum matribus (sive ingenuis, sive libertinis), & si non ter enixa fuerint, vel quater, sed eum tantum, vel eam, qui quæve morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.

§. 5. Sed cum antea Constitutiones jura legitimæ successionis perferentes, partim matrem adjuvabant, partim eam prægravabant, nec in solidum eam vocabant; sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simpliciter, matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes. ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres & sorores, sive legitimi sint, sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus; ita tamen, ut si quidem sola sorores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. si vero matre superstite & fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitima, sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur ejus hereditas.

§. 6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

§. 7. Licet autem vulgo quæsitus sit filius filia: potest tamen ad bona ejus mater ex Tertulliano Senatusconsulto admitti.

TIT. IV.

DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

PER contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex Senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo Consulibus effectum est, divi Marci temporibus, & data est tam filio, quam filia legitima hereditas, etiam si alieno juri subiecti sint: & præferuntur consanguineis & adgnatis defunctæ matris.

§. 1. Sed cum ex hoc SC. nepotes [& neptes] ad avia successionem legitimo jure non vocarentur, postea hoc constitutionibus Principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotes & neptes vocentur.

§. 2. Sciendum autem est, hujusmodi successiones, quæ ex Tertulliano & Orphitiano Senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi; propter illam regulam, qua novæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex Lege duodecim Tabularum deferuntur.

§. 3. Novissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quæsitus sunt, ad matris hereditatem ex hoc Senatusconsulto admitti.

§. 4. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant, reliquis, qui adierint, adcrevit illorum portio: & licet ante decefferint, ad heredes tamen eorum pertinet.

TIT. V.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

POST suos heredes, eosque, quos inter suos heredes Prætor & Constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta Senatusconsulto, quam nostra crexit Constitutio) proximos cognatos Prætor vocat.

§. 1. Qua parte naturalis cognatio spectatur: nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex Lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætor tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis (non etiam liberis eorum), quos Lex Anastasiana cum fratribus integri juris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, sive sororis, non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius Constitutionis verbis colligere. aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteposit eos, & procul dubio cognatis.

§. 2. Eos etiam, qui per foemini sexus personas ex transverso cognatione junguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem vocat.

§. 3. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

§. 4. Vulgo quæsitos, nullos habere adgnatos, manifestum est: cum adgnatio à patre sit, cognatio à matre: hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis jus species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus [istis ex] ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur.

§. 5. Hoc loco & illud necessario admonendi sumus: adgnationis quidem jure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit; sive de Lege duodecim tabularum quæramus, sive de Edicto, quo Prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. † Proximitatis vero nomine iis solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo sobrino sobrinaque nati natæve.

TIT. VI.

DE GRADIBUS COGNATIONUM.

HOC loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum, inferior liberorum: ex transverso fratrum sororumve, & eorum, qui quæve ex his generantur, & convenienter patri, amita, avunculi, matertera. Et superior quidem & inferior cognatio, à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transverso numeratur, à secundo.

§. 1. Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia.

§. 2. Secundo [gradu] supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror.

§. 3. Tertio [gradu] supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia, & convenienter patruus, amita, avunculus & matertera. Patruus est frater patris, qui Græce πατράδελφος appellatur; Avunculus est frater matris, qui Græce μητράδελφος dicitur: & uterque promiscue Δείος appellatur. Amita est patris soror, [quæ Græce πατράδελφη appellatur]; Matertera vero matris soror, [quæ Græce μητράδελφη dicitur]: & utraque promiscue Δεία appellatur.

§. 4. Quarto gradu supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororisque nepos, neptisve, & convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater & soror. item avunculus magnus, & matertera magna, id est, avia frater & soror; consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex fororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duobus fororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruelus vocari; si autem ex duobus fratribus filia nascuntur, forores patruelus appellari. at eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos proprie dici [putant]. Amita tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

§. 5. Quinto gradu supra adavus, adavia: infra adnepos, adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis, & convenienter, propatruus, proamita, id est, proavi frater & soror, [& proavunculus & promatertera, id est, proavia frater & soror]. item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrina, amitini & amitina filius, filia. propius sobrino, propius sobrina: hi sunt patruus magni, amita magna, avunculi magni, matertera magna filius, filia.

§. 6. Sexto gradu supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis, & convenienter abpatruus, abamita, id est, abavi frater & soror; abavunculus, abmatertera, id est, abavia frater & soror. [item propatruus, proamita, proavunculi, promatertera filius, filia. item propius sobrino sobrinave filius, filia:] item sobrini, sobrina, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur.

§. 7. Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum superiores quoque gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adjicit, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare.

§. 8. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

§. 9. Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præfenti libro inscribi, quatenus possint & auribus & oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

TIT. VII.

DE SERVILI COGNATIONE.

Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem Edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra Constitutio, quam pro jure patronatus fecimus, (quod jus usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum & undique confusum fuerat), & hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere, vel contra serva mulier ex libero, vel servo habuerit liberos cujuscunque sexus: & ad libertatem his pervenientibus, ii, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberae erant ipsi in servitute eos habuerint, & postea ad libertatem pervenerint: ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocavimus: ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati, & postea manumissi sunt; sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt; sive ex eodem patre, sive ex eadem matre, sive ex aliis nuptiis ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

§. 1. Repetitis itaque omnibus, quæ jam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari: eoque amplius, ne cum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potior esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, & eorum, quos inter suos heredes enumeravimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potior esse, quam fratrem aut patrem, matremque defuncti. cum alioqui pater quidem & mater, (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit,

an non; quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex foemineo sexu propagatus est. Amotis quoque suis heredibus, & quos inter suos heredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum jus habet adgnationis, etiam si longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patruus nepos vel pronepos avunculo vel matertera præfertur. Totiens igitur dicimus aut potior haberi eum, qui proximior gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quotiens neque suorum heredum, quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis [jure] aliquis præferri debeat, secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore, emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæteris ulterioris gradus adgnatis

TIT. VIII.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento præterire: nam ita demum Lex XII. Tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, herede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset: patrono nihil in bonis ejus juris erat. Et siquidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil juris patrono superesse.

§. 1. Qua de causa postea Prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est: sive enim faciebat testamentum libertus, jubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; & si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidia bonorum possessio: sive intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabaturque patrono contra hunc suum heredem, partis dimidia bonorum possessio. † Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, & in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto [Prætorio] petierant: nam exheredati nullo modo repellabant patronum.

§. 2. Postea [vero] Lege Papia adaucta sunt jura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, ut ex Bonis ejus, qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores, quam tres liberos habebat: sive is testamento facto, sive intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque cum unum [quidem] filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave intestatus decessisset: cum [vero] duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellabatur patronus.

§. 3. Sed nostra Constitutio, quam pro omni natione, Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causam definit, ut si quidem libertus vel libera minores centenarii sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim Legis Papia summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successionem: si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus jus (quod erat ex Lege XII. Tabularum) integrum reservavit. Cum vero majores centenarii sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum, sive plures, cujuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis: sin autem sine liberis decesserint, siquidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos aut patronas præterierint, (cum nullos liberos haberent, vel habentes, eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta): tunc ex nostra Constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur; vel quod deest, eis ex Constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel libera eis reliquerit; ita sine onere, ut nec liberis liberti libertave ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur, sed ad coheredes eorum hoc onus redundet. multis aliis casibus à nobis in præfata Constitutione congregatis, quos necessarios esse ad hujusmodi dispositionem juris per-

perspeximus, ut tam patroni patronaque, quam liberi eorum, nec non qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea Constitutione intelligendum est: & si ejusdem patroni vel patronae, vel duorum duarumque pluriumve liberi sint, qui proximior est, ad liberti vel libertae vocetur successione, & in capita, non in stirpes dividatur successio: eodem modo & in iis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene enim consonantia jura ingenuitatis & libertinitatis in successione fecimus.

§. 4. Sed hac de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt: cum nec sint alii liberti, simul & Dedititii & Latini sublatis; cum Latinorum legitime successiones nullae penitus erant, quia licet ut liberi vitam suam peragebant, at tamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, & quasi servorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii ex Lege Junia [Norbana] manumissores detinebant. Postea vero SC. Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exhiberentur, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum proponerentur. Quibus etiam supervenit divi Trajani Edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem Romanam venire ex beneficio Principis festinarat, faciebat quidem vivum civem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra Constitutio propter hujusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam Legem Juniam, & SC. Largianum, & Edictum divi Trajani in perpetuum deleri censuimus: ut omnes liberti civitate Romana fruantur. & mirabili modo quibusdam adjectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

TIT. IX.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

IN summa (quod ad bona libertorum [attinet]) admonendi sumus, censuisse Senatam, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui ejusdem gradus sunt, aequaliter bona libertorum pertineant: tamen liceret parenti, uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem ejus solus is patronus habeatur, cui adsignatus est; & ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil juris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum jus recipiant, si is, cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictiis.

§. 1. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, & non tantum filio, nepotivae, sed etiam filiae neptivae adsignare permittitur.

§. 2. Datur autem haec adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat. Unde quaerebatur, si eum, cui adsignavit, postea emancipaverit: num evanescat adsignatio? Sed placuit evanescere, quod & Juliano & aliis plerisque visum est.

§. 3. Nec interest, [an] testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex SC. quod Claudianis temporibus factum est, Sabellio Rufo & Asterio Scapula Consulibus.

TIT. X.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Jus bonorum possessionis introductum est à Pratore emendandi veteris Juris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus Jus eo modo Prator emendavit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus: quamvis hereditatem Jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen Jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à Pratore adjuvabatur. Sed & is à nostra Constitutione hodie recte heres instituitur, quasi & Jure civili non incognitus. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris Juris, sed magis confirmandi gratia [Prator] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes, & adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas Jure civili.

§. 2. Quos autem solus vocat Prator ad hereditatem, heredes quidem ipso jure non fiunt; nam Prator heredem facere non potest, per Legem enim tantum, vel similem Juris constitutionem heredes fiunt, veluti per SC. & Constitutiones Principales: sed cum eis Prator dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, & vocantur bonorum possessores. Adhuc autem & alios complures gradus Prator fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per Legem XII. Tabularum jus percipiendarum hereditatum, Prator ex bono & aequo dilatavit.

§. 3. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem haec. Prima, quae praeteritis liberis datur, vocaturque *contra tabulas*. Secunda, quam omnibus jure scriptis heredibus Prator pollicetur, ideoque vocatur *secundum tabulas*. Et cum de testatis prius loquutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, & iis, qui ex Edicto Pratoris inter suos heredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quae vocatur *Unde liberi*. Secundo, legitimis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat. sunt autem decem personae haec: pater, mater, avus, avia, tam paterni, quam materni; item filius filia, nepos neptis, tam ex filio, quam ex filia; frater, sororve, consanguinei vel uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, tanquam ex familia. Sexto, patrono patronaque, liberisque eorum & parentibus. Septimo, viro & uxori. Octavo, cognatis manumissoris.

§. 4. Sed eas quidem Pratoria introduxit jurisdictio, à nobis tamen nihil incuriosum intermissum est, sed nostris Constitutionibus omnia corrigentes, *contra tabulas* quidem & *secundum tabulas* bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas: nec non ab intestato *unde liberi* & *unde legitimi* bonorum possessiones, quae autem in Pratoris Edicto quinto loco posita fuerat, id est, *unde decem personae*: eam pio proposito, & compendioso sermone supervacua ostendimus. Cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori: nostra Constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, & supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur praedicta quinta bonorum possessio, in gradum ejus sextam antea bonorum possessionem induximus: & quintam fecimus, quam Prator proximis cognatis pollicetur. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio, *tanquam ex familia*, & octavo, *unde patroni patronaque & parentes eorum*: utramque per Constitutionem nostram, quam de jure patronatus fecimus, penitus evacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum gradum tantummodo coarctavimus (ut sit aliqua inter ingenuos & libertinos differentia): sufficit eis tam *contra tabulas* bonorum possessio, quam *unde legitimi*, & *unde cognati*; ex quibus possunt sua jura vindicare, omni scrupulofrate, & inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae *unde vir & uxor* appellatur, & nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, & in suo vigore servavimus, & altiore loco, id est, sexto eam posuimus. decima quoque bonorum possessio, quae erat, *unde cognati manumissoris*, propter causas enumeratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permanent, suo vigore pollentes. † Septima eas secuta, quam optima ratione Praetores introduxerunt. Novissime enim promittitur Edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur Lege, vel SC. vel Constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quae ab intestato veniunt, neque iis, quae ex testamento sunt, Prator stabili jure connumeravit: sed quasi ultimum & extraordinarium auxilium (prout res egerit) accommodavit, scilicet iis, qui ex Legibus, SC. Constitutionibusve Principum, ex novo jure (vel ex testamento vel ab intestato), veniunt. † Cum igitur plures species successionum Prator introduxisset, easque per ordinem disposuisset; & in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent, quos convenirent, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi confulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefinivit. Liberis itaque & parentibus, tam naturalibus, quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris [autem adgnatis, vel cognatis,] centum dierum dedit.

§. 5. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, ejusdem gradus personis adcrevit. vel si nullus sit, deinceps ceteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui precedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non, quo usque tempus bonorum possessioni prafinitum excefferit, expectatur: sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur.

§. 6. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur.

§. 7. Sed bene anteriores Principes & huic causae providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet. sed quocumque modo admittentis eam iudicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit: plenum habeat earum beneficium.

TIT. XI.

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

Est & alterius generis per universitatem successio, quae neque Lege duodecim tabularum, neque Praetoris edicto, sed eo Jure, quod consensu receptum est, introducta est.

§. 1. Ecce enim, cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res ejus corporales & incorporales, quaeque ei debita sunt, adrogatori antea quidem pleno jure adquirebantur: exceptis iis, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes, & jus adgnationis: usus etenim & usufructus licet his antea connumerabatur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra Constitutio.

§. 2. Nunc autem nos eandem acquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem naturalium parentum: nihil enim aliud, nisi tantummodo usufructus tam naturalibus parentibus, quam adoptivis per filios familiarum acquiritur in iis rebus, quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia, etiam dominium rerum ejus ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliae personae, quae ex Constitutione nostra patrem in iis, quae adquiri non possunt, antecedant.

§. 3. Sed ex diverso, pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem jure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quae ejus cum usufructu futura fuissent, si se alieno juri non subjecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

TIT. XII.

DE EO, CUI LIBERTATIS CAUSA BONA addicuntur.

Accessit novus casus successionis ex Constitutione divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt à domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur.

§. 1. Et ita divi Marci rescripto ad Pompilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona [ejus] esse coeperunt, ut venire debeant: is, cujus de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum, tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi, relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee creditoribus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ii autem, quos heres manumittere rogatus est, à te libertatem consequentur: ita autem, ut si non alia conditione velis tibi bona addici, quam ut [ii] etiam, qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuae, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne hujus rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat: si fictus bona agnoscere voluerit: & ii, qui rebus nostris attendunt, sciant, commodo pecuniario preferendam esse libertatis causam: & ita bona cogenda, ut libertas iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testamento adita esset.

§. 2. Hoc rescripto subventum est & libertatibus, & defunctis, ne bona eorum à creditoribus possideantur & veneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta: cessat bonorum venditio.

existit enim defuncti defensor, & quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet.

§. 3. Imprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. Quid ergo, si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? [an] favor Constitutionis debebit locum habere? Certe si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem, competere eam, nemini dubium est.

§. 4. Tunc [enim] Constitutioni locum esse, verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu incertum erit, utrum existat, an non: cessabit Constitutio. Si vero certum esse coeperit, neminem existere: tunc erit Constitutioni locus.

§. 5. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hereditate: an, quamvis potest in integrum restitui, possit admitti Constitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo, si post additionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates: quia semel competierunt.

§. 6. Haec Constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullae sunt datae: cessat [haec] Constitutio. Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa, & ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba Constitutionis.

§. 7. Sed cum multas divisiones ejusmodi Constitutioni deesse perpeximus: lata est à nobis plenissima Constitutio, in qua multae species collatae sunt, quibus jus hujusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione Constitutionis potest quis cognoscere.

TIT. XIII.

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT per bonorum venditiones, & ex senatusconsulto Claudio.

Erant ante praedictam successionem olim & aliae per universitatem successiones: qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum habebat, quando judicia ordinaria in usu fuerant. Sed cum extraordinariis judiciis posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt, & tantummodo creditoribus datur, officio judicis bona possidere, & prout utile eis visum est, ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit.

§. 1. Erat & ex Senatusconsulto Claudio miserabilis per universitatem adquisitio: cum libera mulier servili amore bacchata, ipsam libertatem per Senatusconsultum amittebat, & cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, & à nostra civitate deleri, & non inseri nostris Digestis concessimus.

TIT. XIV.

DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicujus rei solvendae, secundum nostrae civitatis jura.

§. 1. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut Civiles sunt, aut Praetoriae. Civiles sunt, quae aut Legibus constitutae, aut certo Jure civili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quas Praetor ex sua jurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur.

§. 2. Sequens divisio in quatuor species dividitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu: aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de iis, quae ex contractu sunt, dispiciamus. Harum aequae quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. De quibus singulis dispiciamus.

TIT. XV.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio, [veluti] mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quae pondere, numero, mensura constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo

dendo in hoc damus, ut accipientium fiant. Et quoniam nobis non eadem res, sed alia ejusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, ut ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur conditio.

§. 1. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condictionis actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet, eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti conditione: non magis, quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium diffringere, quam contrahere.

§. 2. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. † Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: namque non ita res datur, ut ejus fiat. & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incurfu: nihilominus obligatus manet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare tenetur: nec sufficit ei, tantam diligentiam adhibuisse, quantum suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire: sed propter majorem vim majoresve casus, non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus intervenit. alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, & vel incurfu hostium prædonumve, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. † Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta [res] tibi utenda data est: alioqui mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur. † Gratuitum enim debet esse commodatum.

§. 3. Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, (teneturque actione depositi): quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. † Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit: culpæ autem nomine, id est, desidii ac negligentia, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia, qui negligenti amico rem custodiendam tradit, [non ei,] sed suæ facilitati id imputare debet.

§. 4. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur; quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam, exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere.

TIT. XVI.

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua dux proficiuntur actiones, tam conditio (certi,) si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta sit; quæ hoc nomine inde utitur, quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens.

§. 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt, *Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. [Fide Promittis? Fide Promitto.] Fide Jubes? Fide Jubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam.* Utrum autem Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum ejus lingue habeat. nec necesse est eadem lingua utrumque uti: sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. quin etiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana Constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, quibuscunque tandem verbis expressum est:

§. 2. Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, *Quinque Aureos Dare Spondes?* Idque confessim peti potest. In diem: cum adjecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, *Decem Aureos Primis Kalendis Martiis Dare Spondes?* Id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur:

sed peti prius, quam dies venerit, non potest. At ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest; quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quam is præterierit.

§. 3. At si ita stipuleris, *Decem Aureos Annuos, quoad vivam, dare Spondes?* & pure facta obligatio intelligitur, & perpetuatur; quia ad tempus non potest deberi: sed heres petendo, pacti exceptione submovebitur.

§. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti, *Si Titius consul fuerit factus, quinque aureos dare Spondes?* Si quis ita stipuletur, *si in capitolium non ascendero, dare Spondes?* perinde erit, ac si stipulatus esset, cum moretetur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius, quam conditio extet, mors nobis contigerit.

§. 5. Loca etiam inferi stipulationi solent: veluti, *Carthagini dare Spondes?* Quæ stipulatio licet pure fieri videatur: tamen re ipsa habet tempus adjectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo, si quis Romæ ita stipuletur, *hodie Carthagini dare Spondes?* inutilis erit stipulatio; cum impossibilis sit repromissio.

§. 6. Conditiones, quæ ad præsens vel præteritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, *si Titius consul fuit, vel si Mævius vivit, dare Spondes?* Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

§. 7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur aliquid fieri vel non fieri. & in hujusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit auctori probare, quid ejus intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur: ita adjici pœna debet, *si ita factum non erit, tunc pœna nomine decem aureos dare Spondes?* Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis: clausula hujusmodi erit adjicienda, *si adversus ea factum erit, sive quid ita factum non fuerit: tunc pœna nomine decem aureos dare Spondes?*

TIT. XVII.

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

ET stipulandi & promittendi duo, pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, *Spondeo*: utputa, cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, *utrique vestrum dare Spondeo.* Nam si prius Titio sponderit, deinde alii interroganti spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec ereduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt, *Mævi decem aureos dare Spondes? Et Sei eisdem decem aureos dare Spondes?* [si] respondeant singuli separatim, *Spondeo.*

§. 1. Ex hujusmodi obligationibus & stipulationibus solidum singulis debetur, & promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur; vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat.

§. 2. Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVIII.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini jus stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque personarum defuncti vicem suffinet. ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto acquiritur.

§. 1. Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive imperfonaliter servus stipuletur: domino acquirit. Idem juris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt.

§. 2. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat. ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus ejus.

§. 3. Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione domini acquirat: nisi iussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei acquiratur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiratur: veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

TIT. XIX.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Stipulationum alia [sunt] iudiciales, alia pratoria, alia conventionales, alia communes: tam pratoria, quam iudiciales.

§. 1. Iudiciales sunt duntaxat, quae à mero iudicis officio proficiuntur: veluti de dolo cautio, [vel de persequendo servo, qui in fuga est: restituendove pretio].

§. 2. Pratoriae [sunt], quae à mero Pratoris officio proficiuntur, veluti damni infecti, [vel legatorum.] † Pratorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur adilitiae: nam & haec à iurisdictione [Pratoris] veniunt.

§. 3. Conventionales sunt, quae ex conventionione (utriusque partis) concipiuntur, [hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu Pratoris, sed ex conventionione contrahentium,] quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum.

§. 4. Communes sunt: velut rem salvam fore pupillo. Nam & Prator jubet rem salvam fore pupillo, caveri & interdum iudex, si aliter haec res expediri non potest: vel de rato stipulatio.

TIT. XX.

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest: sive mobilis sit, sive soli.

§. 1. At si quis rem, quae in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere crederet; aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio.

§. 2. Idem juris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani juris esse crederet: vel rem publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem servum esse crederet, vel cuius commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci, & ex libero servus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res [sua] stipulatoris esse definire potest: sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit; si [tamen] postea in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, *Lucium Titium, cum servus erit, dare spondes?* & similia: quae enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt.

§. 3. Si quis alium daturum, facturumve quid promiserit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, spondiderit: obligatur.

§. 4. Si quis alii, quam ei, cuius juri subiectus sit, stipuletur: nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, *michi aut Sejo dare spondes?* ut obligatio quidem stipulatori acquiratur, solvi tamen Sejo, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso jure contingat: sed ille adversus Sejum habeat mandati actionem. † Quod si quis sibi & alii, cuius juri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio, sed utrum totum debeatur [stipulatori], quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est. sed placuit, non plus, quam dimidiam partem ei acquiri. † Ei [vero,] qui juri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi acquiris: quia vox tua, tanquam filii sit: sicuti & filii vox, tanquam tua intelligitur in iis rebus, quae tibi acquiri possunt.

§. 5. Præterea inutilis est stipulatio, si [quis] ad ea, quae interrogatus fuerit, non respondeat: veluti, si quis decem aureos à te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra: si modo sc. id exprimas, id est, si cui sub conditione, vel in diem stipulanti, tu respondeas, *praesenti die spondes.* Nam si hoc solum respondeas, *promitto:* breviter videris in eandem diem vel conditionem spondidisse. Neque enim necesse est, in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit.

§. 6. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo juri subiectus est, vel si is à te stipuletur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem ulli alii: filii vero familiarum aliis obligari possunt.

§. 7. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est. quod & in furdo receptum est: quia & is, qui stipulatur, verba promittentis, & is, qui promittit, verba stipulantis audire debet. unde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit.

§. 8. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quod agit.

§. 9. Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, ut ubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest.

§. 10. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est, qui jam habent aliquem intellectum. nam infans, & qui infantiae proximus est, non multum à furioso distat: quia hujusmodi aetatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiae propter utilitatem eorum, benignior juris interpretatio facta est: ut idem juris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur.

§. 11. Si impossibilis conditio obligationibus adjiciatur: nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti si quis ita dixerit, *si digito Caelum attigero, dare spondes?* At si ita stipuletur, *si digito Caelum non attigero, dare spondes?* pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest.

§. 12. Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, & non praesentes fuisse vel se, vel adversarios suos contententibus: ideo nostra Constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses Advocatos scripsimus, per quam disposuimus, tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnino esse credendas: nisi is, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobaverit, toto eo die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse.

§. 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post ejus mortem, à quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicujus potestate est, post mortem ejus stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed & si quis ita stipuletur, *Pridie, quam moriar, vel pridie, quam morieris, dare spondes?* inutilis erit stipulatio. Sed cum (ut jam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant, placuit nobis etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem, sive pridie, quam moriatur stipulator, sive promissor, stipulatio concepta sit, stipulatio valeat.

§. 14. Item si quis ita stipulatus erat, *si navis [cras] ex Asia venerit, hodie dare spondes?* inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. Sed quum Leo in clyta recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse rejiciendam existimaverit: nobis placuit, & huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis.

§. 15. Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat, *cum moriar, dare spondes?* vel *cum morieris!* & apud veteres utilis erat, & nunc valet.

§. 16. Item post mortem alterius recte stipulamur.

§. 17. Si scriptum in instrumento fuerit, promississe aliquem: perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit.

§. 18. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, siquidem promissor simpliciter respondeat, *dare spondeo:* propter omnes tenetur. Si vero unam ex his vel quasdam daturum se spondiderit: obligatio in iis, pro quibus spondiderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una vel quasdam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus.

§. 19. Alteri stipulari (ut supra dictum est) nemo potest. Inventae enim sunt hujusmodi [stipulationes vel] obligationes ad hoc, ut unusquisque acquirat sibi, quod sua interest. Ceterum si alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet: ut nisi ita factum sit, ut est comprehensum,

committatur poenae stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit ejus, sed quae sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis [ita] stipuletur, *Titio dari?* nihil agit: sed si adjecerit poenam, *nisi dederis, tot aureos dare spondes?* tunc committitur stipulatio.

§. 20. Sed [&] si quis stipuletur alii, cum ejus interesset: placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cesserit administrationem contutori suo, & stipuletur rem pupilli salvam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo & si quis *Procuratori suo dari* stipulatus sit: habebit vires stipulatio. Et si *Creditori suo*, [quis stipulatus sit], quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data erant: valet stipulatio.

§. 21. Verba vice, qui *alium facturum* promissit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit.

§. 22. Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

§. 23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris.

§. 24. Quod turpi ex causa promissum est; veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat: non valet.

§. 25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione heres ejus agere potest. † Idem est & ex promissoris parte.

§. 26. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni vel mensis praeteritis, non recte petet.

§. 27. Si fundum dari stipuleris, vel hominem: non poteris continuo agere, nisi tantum spatium praeterierit, quo traditio fieri possit.

TIT. XXI.

DE FIDEJUSSORIBUS.

PRO eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fidejussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit.

§. 1. In omnibus autem obligationibus adsumi possunt: id est, sive re, sive verbis, sive literis, sive consensu contractae fuerint. At nec illud quidem interest, utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui adjicitur fidejussor: adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fidejussorem à servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur.

§. 2. Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem relinquit obligatam.

§. 3. Fidejussor & praecedere obligationem, & sequi potest.

§. 4. Si plures sint fidejussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, à quo velit, solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo solvendo sunt, litis contestatae tempore, partes petere. Ideoque si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit: hoc ceteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consequutus fuerit: hujus solius detrimentum erit, si is, pro quo fidejussit, solvendo non sit: & sibi imputare debet, cum potuerit juvari ex epistola divi Hadriani, & desiderare, ut pro parte in se datur actio.

§. 5. Fidejussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit: fidejussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est, post tempus dare.

§. 6. Si quid autem fidejussor pro reo solverit: ejus recuperandi causa habet cum eo mandati iudicium.

§. 7. Graece etiam fidejussor ita accipitur, τῆ ἐμῆ πίσει κελεύω ἐγώ, id est, *mea fide jubeo ego*: [sed & si dixerit] θελω sive βάλωμαι, id est, *volo*, sed & φημι, id est, *assumo* pro eo erit, ac si dixerit λέγω, id est, *dico*.

§. 8. In stipulationibus fidejussorum sciendum est, hoc generali-

ter accipi: ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat, si quis scripserit se fidejussisse: videri omnia solemniter acta.

TIT. XXII.

DE LITERARUM OBLIGATIONIBUS.

OLim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit, quod sibi numeratum non est: de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim sapissime constitutum est. Sic fit, ut & hodie, dum quari non potest, scriptura obligetur: & ex ea nascatur conditio, cessante sc. verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex Principalibus Constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per Constitutionem nostram tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas hujusmodi exceptio minime extendatur.

TIT. XXIII.

DE OBLIGATIONIBUS EX CONSENSU.

CONsensu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis.

§. 1. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contrahi: quia neque scriptura, neque praesentia omnimodo opus est. at nec dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire.

§. 2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuncium.

§. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono & aequo praestare oportet, [cum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat].

TIT. XXIV.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

EMptio & Venditio contrahitur simul atque de pretio convenerit: quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhae nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractae. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus, quae sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil à nobis in hujusmodi emptionibus & venditionibus innovatum est: in iis autem, quae scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem constituimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta; & si per tabellionum fiunt, nisi & completiones acceperint, & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his: & poenitentiae locus est, & potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione [& venditione]. Ita tamen impune [eis recedere] concedimus, nisi jam arrharum nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsequuto, sive in scriptis, sive sine scriptis, venditio celebrata est: is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit; si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est.

§. 1. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. † Sed & certum esse pretium debet. alioqui si inter aliquos ita convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empti: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, (constaretne venditio, an non). Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit venditio, *quanti ille aestimaverit*, sub hac conditione staret contractus: ut si quidem ille, qui nominatus est, pretium definiat, tunc omnimodo secundum ejus aestimationem, & pretium persolvatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex emptio actione, venditore ex vendito agente. sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum, & in locationibus, & [in] conductionibus trahere.

§. 2. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus, an pretium esse posset, valde quaerebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset? [Et] Sabinius & Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere. unde illud est, quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi: eamque speciem emptionis & ven-

venditionis verustissimam esse. argumentoque utebantur Græco ποῦτα Homero, qui aliquam partem exercitus Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Εἴθευ ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινόϊς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Id est:

Hinc sibi certatim gentis de more comari
Vina parant Græci, ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque, bobus sed & ipsis, mancipiisque.

Diversæ scholæ auctores contra sentiebant: aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem & venditionem: alioqui non posse rem expediri permutatis rebus, quæ videatur res venisse, & quæ pretii nomine data esse. nam utramque videri & venisse, & pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis: permutationem propriam esse speciem contractus à venditione separatam, merito prævaluit: cum & ipse aliis Homericis versibus adjuvabatur, & validioribus rationibus argumentabatur. quod & anteriores divi Principes admiserunt, & in nostris Digestis latius significatur.

§. 3. Quum autem emptio & venditio contracta sit (quod effici diximus, simul atque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur) periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit: aut ades totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint; aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquæ, aut arboribus turbine dejectis longe minor aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quidquid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accesserit, ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum ejus esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit homo, qui venit, aut surreptus fuerit, ita ut neque dolo, neque culpa venditoris intervenerit: animadvertendum erit, an custodiam ejus usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei & conditionem exhibere debet emptori; quia sane, qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & de damni injuriæ actione.

§. 4. Emptio tam sub conditione, quam pure contrahi potest: sub conditione, veluti, Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.

§. 5. Loca sacra, vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit: quæ tamen si pro profanis vel privatis, deceptus à venditore, quis emerit: habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem juris est, si hominem liberum pro servo emerit.

TIT. XXV.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Locatio & Conductio proxima est emptioni & venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio & venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit: sic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit. & competit locatori quidem locati actio, conductori vero conductio.

§. 1. Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces promissa fuerit: Quæ de causa si fulioni polienda, curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit: non proprie locatio & conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur.

§. 2. Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri solebat de locatione & conductione, si forte rem aliquam utendam sive fruendam tibi aliquis dederit, & invicem à te utendam sive fruendam aliam [rem] acceperit. Et placuit, non esse locationem & conductionem, sed proprium genus contractus: veluti, si cum unum bovem quis habe-

ret, & vicinus ejus unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, & apud alterum [alterius] bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commo-dati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum: verum præscriptis verbis agendum est.

§. 3. Adeo autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio? ut ecce, de prædiis, quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur: id est, ut quamdiu pensio sive reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque heredi ejus, cuive conductor heresve ejus id prædium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quocumque modo alienaverit, auferre liceat? Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactioibus fulciendam. & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus: sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum: sin autem particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire. Quo jure utimur.

§. 4. Item quæritur, si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur? Cassius ait, materiæ quidem emptionem & venditionem contrahi: operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantum emptionem & venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio & conductio sit.

§. 5. Conductor [autem] omnia secundum legem conductionis facere debet: & si quid in lege prætermisissum fuerit, id ex bono & æquo præstare. Qui pro usu aut vestimentorum aut argenti, aut jumentis, mercedem aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, ex aliquo casu [fortuito eam] rem amiserit: de restituenda ea non tenebitur.

§. 6. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres ejus eodem jure in conductione succedit.

TIT. XXVI. DE SOCIETATE.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter κοιναίαν appellat: aut unius alicujus negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

§. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri & damni nominatim convenerit, æquales sc. partes & in lucro & in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint [partes]: hæc servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint, ut ad unum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia.

§. 2. De illa sane conventionem quæsitum est, Si Titius & Sejus inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia, ad Sejum duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conventio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactioem esse existimavit, & ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpitius (cujus sententia prævaluit) contra sensit; quia sæpe quorundam ita preciosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicujus pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit, posse convenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur: quod & ipsum Servius convenienter [sibi] fieri existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum quod superest, intelligatur lucro esse.

§. 3. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod prætermisissum est, eandem partem servari.

§. 4. Manet autem societas eo usque, donec in eodem

consensu perseveraverint. At cum aliquis renunciaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat: veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciaverit societati, ut hereditatem solus lucrificaret: cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrificat, quod non captaverit: ad ipsum solum pertinet. Ei vero, qui renunciatum est, quidquid omnino post renunciata societatem acquiritur, soli conceditur.

§. 5. Solvitur adhuc societas etiam morte socii: quia, qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si consensu plurimum societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint: nisi in coeunda societate aliter convenerit.

§. 6. Item si alicujus rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est: finitur societas.

§. 7. Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, sc. si universa bona socii publicentur. Nam cum in ejus locum alius succedat, pro mortuo habetur.

§. 8. Item si quis ex sociis mole debiti pregravatus, bonis suis cesserit, & ideo propter publica aut privata debita substantia ejus veneat: solvitur societas, sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas.

§. 9. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est; an etiam culpa, id est, desidie atque negligentia nomine: quaesitum est? Pravaluit tamen, etiam culpa nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere [socium], qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit: de se queri, sibi que hoc imputare debet.

TIT. XXVII.
DE MANDATO.

Mandatum contrahitur quinque modis: sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua & tua, sive aliena tantum: sive sua & aliena, sive tua & aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est mandatum: & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

§. 1. Mandantis [tantum] gratia intervenit mandatum: veluti si quis tibi mandet, ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emeris, vel ut pro eo sponderes.

§. 2. Tua gratia & mandantis: veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur: aut si volente te agere cum eo ex fidejussoria causa, mandet tibi, ut cum reo agas, periculo mandantis; vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat.

§. 3. Aliena autem [tantum] causa intervenit mandatum: veluti si tibi aliquis mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeris, vel ut pro Titio sponderes.

§. 4. Sua & aliena: veluti si de communibus suis & Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi & Titio fundum emeris, vel ut pro eo & Titio sponderes.

§. 5. Tua & aliena: veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quia si sine usuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

§. 6. Tua tantum gratia intervenit mandatum: veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emptiones potius praediorum colloces, quam foeneres; vel ex diverso, ut pecunias tuas foeneres potius, quam in emptiones praediorum colloces. Cujus generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est; & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiam si non expediat ei, cui mandabatur: cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeris, vel eam crederes: quamvis non expediat eam tibi emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio foenerares? sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset.

§. 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut [de] damno faciendo, aut de injuria facienda mandet tibi: licet enim poenam

istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

§. 8. Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. Ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeris, vel ut pro Titio sponderes: neque plures emere debis, neque in ampliore pecuniam fidejungere. alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino & Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere volueris, inutiliter te acturum. [sed] diversa schola auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant, quae sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis sc. cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur.

§. 9. Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit.

§. 10. Item si adhuc integro mandato, mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus, qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit: solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione. Alioquin iusta & probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberti solverint, liberari eos: cum alioqui stricta juris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint.

§. 11. Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quamprimum renunciandum, ut per semetipsum, aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renunciatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet; nisi iusta causa intercesserit, aut non renunciandi, aut intempestive renunciandi.

§. 12. Mandatum & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

§. 13. In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati sive depositi contrahitur negotium: iis casibus interveniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa: mandati competit actio.

TIT. XXVIII.
DE OBLIGATIONIBUS, [QUAE QUASI
ex contractu nascuntur.]

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quae quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

§. 1. Igitur cum quis negotia absentis gesserit: ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum. sed domino quidem rei gesta adversus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contra iste quoque tenetur, ut administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior [eo] commodius administraturus esset negotia.

§. 2. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati [esse] intelliguntur, (nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuae sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore

habet tutelam actionem : sed & contra tutor cum pupillo habet contrariam tutelam, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit.

§. 3. Item si inter aliquos communis res sit sine societate, veluti quod pariter eis legata donative esset, & alter eorum alteri ideo teneatur communi dividendo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit : non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse : quippe nihil inter se contraxerunt. sed quia ex maleficio non tenetur : quasi ex contractu teneri videtur.

§. 4. Idem juris est de eo, qui coheredi familiae eriscunda iudicio ex his causis obligatus est.

§. 5. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur : (neque enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

§. 6. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, [quasi ex contractu debere videtur]. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus [esse], ut si certiore rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse : nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur : & ideo conditione tenetur.

§. 7. Ex quibusdam tamen causis, repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definiunt veteres : ex quibus causis inficiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse : veluti ex Lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant : nostra autem Constitutio, cum unam naturam omnibus legatis & fideicommissis indulget, huiusmodi augmentum in omnibus legatis & fideicommissis extendi voluit : sed non omnibus legatariis hoc praebuit, sed tantummodo in iis legatis & fideicommissis, quae sacrosanctis Ecclesiis & ceteris venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt, quae, si indebita solvantur, non repetuntur.

TIT. XXIX.

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO adquiritur.

Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur : admonendi sumus, acquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quae in nostra potestate sunt : veluti per servos, & filios nostros. ut tamen, quod per servos [nostros] nobis adquiritur, totum nostrum fiat : quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis, & ususfructus : quam nostra decrevit Constitutio : ut, quod ab actione commodum perveniat, huius ususfructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum Novellam nostram Constitutionis divisionem.

§. 1. Item per liberos homines, & alienos servos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis : sed tantum ex duabus causis : id est, si quid ex operis suis, vel ex re nostra adquirant.

§. 2. Per eum quoque servum, in quo ususfructum [vel usum] habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur.

§. 3. Communem servum pro dominica parte dominis acquirere, certum est : excepto eo, quod nominatim uni stipulando, aut per traditionem accipiendi illi soli acquirit : veluti cum ita stipulatur, Titio domino meo dare spondes? Sed si domini unius iussu servus fuerit stipulatus : licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est.

TIT. XXX.

QUIBUS MODIS TOLLITUR OBLIGATIO.

Tollitur autem omnis obligatio solutione ejus, quod debetur : vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Nec interest, quis solvat : utrum ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio solvente ; sive sciente, sive ignorante debitore, vel invito [eo] solutio fiat. item si reus solverit : etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit : non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus.

§. 1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, si id velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiat haec verba debitorem dicere : *Quod ego tibi promisi, habesne acceptum?* & Titius respondeat, *habeo.* † Sed & Graece potest acceptilatio fieri : dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet [exigi], *ἐπέλαβων δυνάμει τὸσα; ἔχω λαβών.* id est, *tot denariis acceptos habes?* *acceptos habeo.* Quo genere (ut diximus) tantum ex solvantur obligationes, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolvi. Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur : ita in parte debiti acceptilatio fieri potest.

§. 2. Est [autem] prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulationem deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renovat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita composita est : *Quidquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebitve, praesens, in diemve : Quarumcunque rerum mihi tecum actio est : Quaeque adversus te petitio, vel adversus te persecutio est, eritve : Quodve tu meum habes, tenes, possides, [dolove malo fecisti, quo minus possideas] : quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Nigidius : Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spondit, id haberetne a se acceptum, Numerius Nigidius Aulum Agerium rogavit, Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.*

§. 3. Praeterea novatione tollitur obligatio, veluti si id, quod tibi Sejus debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novae personae nova nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in posteriorem : adeo, ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur : velut si id, quod tu Titio debes, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fueris. quo casu res amittitur : nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem juris est, si à servo quis fuerit stipulatus : nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris : ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit ; forte si conditio aut dies, aut fideiussor adjiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri : sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit : alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat ; per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri ; & quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant : ideo nostra processit Constitutio, quae apertissime definit, tunc solum novationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt : alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostram Constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

§. 4. Hoc amplius, ex obligationibus, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius & Sejus inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Sejus haberet centum aureis ; deinde re nondum secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione & venditione : invicem liberantur. † Idem est in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut jam dictum est.

R.

- de* Rebus corporalibus & incorpor. pag. 21. * II. 2.
de Replicationibus. 85. * IV. 4.
de Rerum divisione. 15. * II. 1.

S.

- de* Satisfactionibus. 83. * IV. 11.
de Satisfactione tutorum. 14. * I. 24.
de SCto. Orfitiano. 49. * III. 4.
de SCto. Tertulliano. 48. * III. 3.
de Servili cognatione. 51. * III. 7.
de Servitutibus prædiorum. 21. * II. 3.
de Singulis rebus per fideic. 43. * II. 24.
 Si quadrupes pauperiem fecisse dic. 82. * IV. 9.
de Societate. 64. * III. 26.
de Stipulatione servorum. 58. * III. 18.
de Successione cognatorum. 50. * III. 5.
de Successione libertorum. 52. * III. 8.
de Successionibus sublati. 56. * III. 13.
de Suspectis tutoribus vel curat. 15. * I. 26.

T.

- de* Testamentis ordinandis. 27. * II. 10.
de Tutelis. 10. * I. 13.

V. U.

- de* Verborum obligationibus. 57. * III. 16.
de Vi bonorum raptorum. 71. * IV. 2.
de Usucapionibus. 22. * II. 6.
de Ufu & habitatione. 22. * II. 5.
de Usufructu. 21. * II. 4.
de Vulgari substitutione. 32. * II. 15.

R.

- de* Rebus corporalibus & incorpor. pag. 21. *II. 2.
de Replicationibus. 85. *IV. 4.
de Rerum divisione. 15. *II. 1.

S.

- de* Satisfactionibus. 83. *IV. 11.
de Satisfactione tutorum. 14. *I. 24.
de SCto. Orfitiano. 49. *III. 4.
de SCto. Tertulliano. 48. *III. 3.
de Servili cognatione. 51. *III. 7.
de Servitutibus prædiorum. 21. *II. 3.
de Singulis rebus per fideic. 43. *II. 24.
 Si quadrupes pauperiem fecisse dic. 82. *IV. 9.
de Societate. 64. *III. 26.
de Stipulatione fervorum. 58. *III. 18.
de Successione cognatorum. 50. *III. 5.
de Successione libertorum. 52. *III. 8.
de Successionibus sublatis. 56. *III. 13.
de Suspectis tutoribus vel curat. 15. *I. 26.

T.

- de* Testamentis ordinandis. 27. *II. 10.
de Tutelis. 10. *I. 13.

V. U.

- de* Verborum obligationibus. 57. *III. 16.
de Vi bonorum raptorum. 71. *IV. 2.
de Usucapionibus. 22. *II. 6.
de Usu & habitatione. 22. *II. 5.
de Usufructu. 21. *II. 4.
de Vulgari substitutione. 32. *II. 15.

LIBER QUARTUS.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ EX DELICTO nascuntur.

Quum sit expositum superiore libro de obligationibus ex contractu, [& quasi ex contractu] : sequitur, ut de obligationibus ex maleficio, [& quasi ex maleficio] dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur : hæc vero unius generis sunt : nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, injuria.

§. 1. Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere.

§. 2. Furtum autem vel à furvo, id est, nigro dictum est, quod clam & obscure fiat, & plerumque nocte : vel à fraude : vel à ferendo, id est, auferendo : vel à Græco sermone, quod *Φῦρας* appellant fures. Imo & Græci à ferendo *Φῦρας* dixerunt.

§. 3. Furtorum autem duo sunt genera, manifestum & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto coherentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. † Manifestus fur est, quem Græci ἐπ' αὐτοφάσῳ appellant : nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo [furtum] fit : veluti, qui in domo furtum fecit, & nondum egressus januam, deprehensus fuerit : & qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut vineto deprehensus fuerit. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit : sive in publico, sive in privato : vel à domino, vel ab alio, antequam eo pervenit, quo deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quo destinavit : tamen deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. † Nec manifestum furtum quid sit, ex iis, quæ diximus, intelligitur ; nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

§. 4. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita & inventa sit : nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. † Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit : utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio quæ appellatur oblati. † Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. † Præterea poena constituitur Edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quæsitam & inventam non exhibuit. † Sed hæc actiones, scilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem observationem non fiat : merito ex consequentia etiam præfate actiones ab usu communi recesserunt : quum manifestum sit, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint, & celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

§. 5. Poena manifesti furti, quadrupli est, tam ex servi, quam ex liberi persona : nec manifesti, dupli.

§. 6. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amoveret : sed generaliter, cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque sive creditor pignore, sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur ; sive is, qui rem utendam accipit, in alium usum eam transferat, quam cujus gratia ei data est : furtum committit : veluti, si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad coenam invitaturus, & id peregre secum tulerit. aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi, longius aliquo duxerit ; quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

§. 7. Placuit tamen, eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum : at si permissurum credant, extra crimen videri : optima sane distinctione : quia furtum sine affectu furandi non committatur.

§. 8. Sed & si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat : dicitur furtum non

fieri. † Unde illud quæsitum est, cum Titius servum Mævii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & servus eas ad Mævium pertulerit ; Mævius [autem] dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre : utrum furti, an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro ? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorum Prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo : nos huiusmodi calliditati obviam euntes per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed & servi corrupti contra eum dari. Licet enim [is] servus deterior [à sollicitatore] minime factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ servi corrupti actionem introducunt : tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tanquam [si] re ipsa fuisset servus corruptus : ne ex huiusmodi impunitate & in alium servum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetraretur.

§. 9. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit : veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit.

§. 10. Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit : veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

§. 11. Interdum [quoque] furti tenetur, qui ipse furtum non fecit : qualis est is, cujus ope & consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet : aut tibi obstitit, ut alius rem tuam exciperet : aut oves tuas, vel boves fugaverit, ut alius eas acciperet ; & hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, & non data opera, ut furtum admitteretur, factum est : in factum actio dari debet. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit : ambo furti tenentur. Ope & consilio ejus quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit, aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret ; quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens cujus rei gratia commodaverit. Certe, qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

§. 12. Hi, qui in parentum vel in dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtivam causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur), sed furti actio non nascitur : quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope & consilio alterius furtum factum fuerit : quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur : quia verum est, ope & consilio ejus furtum factum esse.

§. 13. Furti autem actio ei competit, cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire.

§. 14. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti [actione] agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat : quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere : adeo quidem, ut quamvis ipse debitor eam rem subriperit, nihilominus creditori competat actio furti.

§. 15. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa [constituta] acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus : quia domini nihil interest eam rem non perire, quum iudicio locati à fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum & creditori. Fulloni vero & sarcinatori non aliter furti actionem competere placuit, quam si solvendo fuerint : hoc est, si domino rei æstimationem solvere possint. Nam si solvendo non sint : tunc, quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio : quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. Idem est, & si in parte solvendo fuerit fullo, aut sarcinator.

§. 16. Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant.

Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus emendavit: ut in domini voluntate sit, siue commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, siue furti adversus eum, qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. Sed siquidem furem elegerit, illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum, qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem: eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam adversus eum, cui res commodata fuerit, pervenit: sin autem nescius & dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re comperta, voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem pervenire: tunc ei licentia conceditur & adversus furem venire, obstaculo nullo ei opponendo: quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo satisfactum fuerit. tunc enim omnino furem à domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: cum manifestissimum sit, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, adversus furem transferit: omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit, quemcumque causa exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, siue in parte, siue in solidum solvendo sit is, qui rem commodatam acceperit.

§. 17. Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. Quae de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituenda eius rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non potest: sed furti actio domino competit.

§. 18. In summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtiva ex affectu [furandi] consistit, ita demum obligari eo crimine impubere, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere.

§. 19. Furti actio, siue dupli siue quadrupli, tantum ad poenae persequutionem pertinet. Nam ipsius rei persequutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem adversus possessorem est; siue fur ipse possidet, siue alius quilibet: conditio autem adversus furem ipsum heredemve ejus, licet non possideat, competit.

TIT. II.

DE VI BONORUM RAPTORUM.

Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse:) sed tamen propriam actionem ejus delicti nomine Prætor introduxit, quæ appellatur Vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum simpli. quæ actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest & rei persecutio: ut poena tripli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non; Ridiculum enim esset, levioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet.

§. 1. Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens juris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus, absolvi debet. Cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exercent avaritiam: melius Divalibus Constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta Principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: sin autem aliena [res] sit, post restitutionem ejus, etiam æstimationem ejusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, Constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam [in] invasionibus, quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

§. 2. Sane in hac actione non utique expectatur, rem in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue non. si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorat, siue deposita sit [res] apud Titium, sic ut interfit ejus eam rem [per vim] non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promissit,) siue bona fide possideat, siue usumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud juris, ut interfit ejus non rapi: dicendum est, ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum, [quod] ex bonis ejus, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.

DE LEGE AQUILIA.

Damni injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam. cujus primo capite cautum est, ut si quis alienum hominem alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, injuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.

§. 1. Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cavetur: eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus; sed de iis tantum, quæ [gregatim] proprie pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. † De suibus quoque idem placuit. Nam & sues pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssea ait (sicut Ælius Martianus in suis Constitutionibus refert):

Δήεις τόνγε σθεσσα παρήμενον, οἱ δὲ νέμοντες
Πάρε Κόρακος πέτρη ἐπὶ τε κρήνη Ἀρεΐδῶσθ.

Id est:

Sequantem videas, qui errant per pascua, porcos
Ad Coracis saxum, juxta fontemque Arctusam.

§. 2. Injuria autem occidere intelligitur, qui nullo jure occidit. Itaque qui latronem [insidiatorem] occiderit: non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest.

§. 3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa ejus nulla inveniatur: nam alioqui non minus ex dolo, quam ex culpa quisque hac lege tenetur.

§. 4. Itaque si quis dum jaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum trajecerit, distinguitur. Nam si id à milite in eo campo, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid admiserit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco, quam qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.

§. 5. Item si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque proclamavit, ut casus vitari possent, culpæ reus est: sed si proclamavit, nec ille curavit præcavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via forte, vel in medio fundo cadebat: licet non proclamavit: quia [in] eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi.

§. 6. Præterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem [ejus], & ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit.

§. 7. Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus [ideo] servum tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

§. 8. Impetu quoque muliarum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. sed & si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere eas potuisset, æque culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum ejus, aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam, retinere non potuerit.

§. 9. His autem verbis legis, quanti id eo in anno plurimi fuerit, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut leiscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti hodie erit: sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est, poenalem esse hujus legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat, in heredem eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si ultra damnus nunquam lis æstimaretur.

§. 10.

§. 10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea, quæ diximus: sed eo amplius quicquid præterea, perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit. veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum, ante quis occiderit, quam is iussu tuo hereditatem adierit: nam hereditatis quoque amissa rationem esse habendam constat. item, si ex pari mularum unam, vel ex quadrigis equorum unum quis occiderit; vel ex comœdis unus servus occisus fuerit: non solum occisi sit æstimatione, sed eo amplius, id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt.

§. 11. Liberum autem est ei, cuius servus occisus fuerit, & ex iudicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, & capitalis criminis [eum reum facere.]

§. 12. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est.

§. 13. Capite tertio de omni cætero damno cavetur. † Itaque si quis servum vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, vulneraverit; sive eam quadrupedem, quæ pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam vulneraverit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. † In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent, damnum per injuriam datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum, aut ruptum, aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur: quanquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. † Ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum fracta, aut usta, sed etiam scissa, & collisa, & effusa, & quoquo modo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo continentur. † Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumpetur: ex hac parte legis [Aquiliæ] eum teneri.

§. 14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa ejus homo aut quadrupes occisus occisus fuerit; ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, [&] de cætero damno quemque teneri. † [Ex] hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dedit.

§. 15. At nec plurimi quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adjectum fuisset: nam plebem Romanam, quæ Aquilio tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa esset.

§. 16. Cæterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dedit. † Ideoque in eum, qui alio modo damnum dedit, utiles actiones dari solent: veluti, si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur: aut jumentum ita vehementer egerit, ut rumperetur; aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur. aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit: utilis actio in eum datur. † Sed si quis alienum servum [aut] de ponte, aut de ripa in flumen dejecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quod projecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. † Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit: quum non sufficiat, neque directa, neque utilis legis Aquiliæ actio, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti, si quis misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

TIT. IV.

DE INJURIIS.

Generaliter injuria dicitur omne, quod non jure fit: specialiter, alias contumelia, quæ à contemnendo dicta est, quam Græci ὕβρις appellant; alias culpa, quam Græci ἑγκλημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuria datum accipitur; alias iniquitas & injustitia, quam Græci [ἀνομιαν καὶ] ἀδικίαν vocant. cum enim Prætor vel iudex non jure contra quem pronunciat, injuriam accepisse dicitur.

§. 1. Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed & si cui convicium factum fuerit; sive cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi de-

bere; vel si quis ad infamiam alicujus libellum aut carmen, [aut historiam] scripserit, composuerit, ediderit, dolo malo fecerit, quo quid eorum fieret; sive quis matremfamil, aut prætextatum, prætextatamve adfectatus fuerit; sive cuius pudicitia attentata esse dicitur. & denique aliis plurimis modis admitti injuriam, manifestum est.

§. 2. Patitur autem quis injuriam non solum per semetipsum, sed [etiam] per liberos suos, quos in potestate habet: itemque per uxorem suam: id enim magis prævaluit. Itaque si filix alicujus, quæ Titio nupta est, injuriam feceris: non solum filix nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque & mariti nomine. Contra autem, si viro injuria facta sit: uxor injuriarum agere non potest. Defendi enim uxores à viris, non viros ab uxoribus æquum est. Sed & focer nurus nomine, cuius vir in [ejus] potestate est, injuriarum agere potest.

§. 3. Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos & uxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod aperte ad contumeliam domini respicit; veluti, si quis alienum servum [atrociter] verberaverit; & in hunc casum actio proponitur. at si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit.

§. 4. Si communi servo injuria facta sit: æquum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri, sed ex dominorum persona: quia ipsis fit injuria.

§. 5. Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietatis Mævii: magis Mævio injuria fieri intelligitur.

§. 6. Sed si libero [homini,] qui tibi bona fide servit, injuria facta sit: nulla tibi actio dabitur; sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit & tibi injuriarum actio. idem ergo est & in servo alieno bona fide tibi serviente: ut toties admittatur injuriarum actio, quoties in tuam contumeliam injuria ei facta sit.

§. 7. Poena autem injuriarum ex Lege XII. Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummaria poena erant constituta, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Prætores permittebant ipsis, qui injuriam passi sunt, eam æstimare: ut iudex vel tanti [reum] condemnaret, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem injuriæ, quæ ex Lege XII. Tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem Prætores introduxerunt (quæ etiam honoraria appellatur) in judiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit aut minuitur æstimatione injuriæ: qui gradus condemnationis & in servili persona non immerito servatur: ut aliud in servo actore, aliud in mediæ actus homine, aliud in vilissimo vel compedito jus æstimationis constituatur.

§. 8. Sed & lex Cornelia de injuriis loquitur, & injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumve, vel domum suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitet, sive in conducta: sive gratis, sive hospitio receptus sit.

§. 9. Atrox injuria æstimatur vel ex facto: veluti, si quis ab alio vulneratus sit, vel fustibus cæsus. vel ex loco: veluti, si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu Prætoris, injuria facta sit. vel ex persona: veluti, si Magistratus injuriam passus fuerit, vel si Senatori ab humili persona injuria facta sit, aut parenti patronove fiat à liberis vel libertis. Aliter enim Senatoris & parentis patronique, aliter extranei & humilis personæ injuria æstimatur. † Nunquam & locus vulneris atrocem injuriam facit: veluti si in oculo quis percussus fuerit. Parvi autem refert, utrum patri familias, an filio familias talis injuria facta sit: nam & hæc atrox injuria æstimabitur.

§. 10. In summa sciendum est, de omni injuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter. Et si quidem civiliter agitur: æstimatione facta secundum quod dictum est, poena reo imponitur. sin autem criminaliter: officio judicis extraordinaria poena reo irrogatur. † Hoc videlicet observando, quod Zenoniana Constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, & per procuratores possint actionem injuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum ejus tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet.

§. 11. Non solum autem is injuriarum tenetur, qui fecit injuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit

fecit [injuriam,] vel qui procuravit, ut cui mala pugno percute- retur.

§. 12. Hæc actio dissimulatione aboletur. & ideo si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non revocave- rit: postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolare.

TIT. V.

DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ QUASI
ex delicto nascuntur.

SI iudex litem suam fecerit: non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obli- gatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licet per impru- dentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri; & in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit.

§. 1. Item is, ex cujus coenaculo vel proprio ipsius, vel con- ducto, vel in quo gratis habitat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerum- que ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo vero, quod dejectum effusum- ve est, dupli, quantum damni datum sit, constituta est actio. Ob ho- minem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna con- stituitur. si vero vivat, nocitumque ei esse dicatur: quantum ob eam rem æquum judici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes Medicis præstas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operas quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est.

§. 2. Si filiusfamil. seorsum à patre habitaverit, & quid ex cœ- naculo ejus dejectum effusumve fuerit; sive quid positum suspen- sumve habuerit, cujus casus periculosus est: Juliano placuit in patrem nullam [esse] actionem, sed cum ipso filio agendum esse. Quod & in filiofamil. iudice observandum est, qui litem suam fecerit.

§. 3. Item exercitor navis, aut cauponæ, aut stabuli, de dolo aut furto, quod in navi aut caupona, aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficio, sed alicujus eorum, quorum opera navem aut cauponam, aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque ex contractu sit ad- versus eum constituta hic actio, & aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. † In his autem casibus in factum actio competit: quæ he- redi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

TIT. VI.

DE ACTIONIBUS.

SUPEREST, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam jus persequendi in iudicio, quod sibi debetur.

§. 1. Omnium autem actionum quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quacunque re queritur, summa divisio in duo ge- nera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. † Nam- que agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex con- tractu, vel ex maleficio: quo casu prodita sunt actiones in personam, per quas inrendit adversarium ei dare aut facere oportere, & aliis quibusdam modis. aut cum eo agit, qui nullo jure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam: quo casu prodita actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum ejus se esse di- cat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

§. 2. Æque si agat [quis,] jus sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi, agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. † Eiusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum: veluti si [quis] agat jus sibi esse al- tius ædes suas tollendi prospiciendive, vel projiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. † Contra quoque de usufructu & de servitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbano- rum, invicem quoque prodita sunt actiones: ut si quis intendat jus non esse adversario utendi fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendive, vel projiciendi, immittendive: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negativæ. † Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium præditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet, non

est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sane uno casu qui possidet, nihilominus [is] actoris partes obtinet, sicut in latio- ribus Digestorum libris opportunius apparebit.

§. 3. Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quæ sunt similes, ex Legitimis & Civilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor ex sua jurisdictione comparatas habet tam in rem, quam in personam, quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere: [ut] ecce, Plerumque ita permittit [Prætor] in rem agere, ut vel actor dicat se quasi usufrucisse, quod non usu- cepit: vel ex diverso possessor dicat adversarium suum non usu- cepisse, quod usufrucit.

§. 4. Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) & necdum ejus rei dominus effectus est: si ejus rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam perse- quendam: quippe ita prodita sunt Jure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat, eo casu de- ficere actionem: inventa est à Prætoris actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usufrucisse, quam usu non cepit, & ita vindicat suam esse: quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primum à Publicio Prætoris in Edicto proposita est.

§. 5. Rursus ex diverso, si quis cum Reipublicæ causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem ejus, qui in civitate esset, usu- cepit: permittitur domino, si possessor Reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere: id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & aliis simili æquitate motus Prætor accommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandecta- rum volumine intelligere licet.

§. 6. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradi- derit, bonis ejus à creditoribus possessis ex sententia Præsidis: permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, & ob id in bonis debito- ris mansisse.

§. 7. Item Serviana & quasi Serviana (quæ etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt. Ser- viana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris jure pro mercedibus fundi ei tenentur. † Quasi Serviana autem est, qua creditores pignora hypothecæve persequuntur. † Inter pignus au- tem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam artinet) nihil interest. nam de qua re inter creditorem & debitorem conve- nerit, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione conti- netur. sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione, nuda con- ventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus.

§. 8. In personam quoque actiones ex sua jurisdictione proposi- tas habet Prætor: veluti de pecunia constituta: cui similis videba- tur receptitia. Sed ex nostra Constitutione (cum [et] si quid ple- nius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est) [et] ea quasi supervacua, jussa est cum sua auctoritate à nostris le- gibus recedere. † Item Prætor proposuit actionem de peculio ser- vorum, filiorumque familiarum; & eam, ex qua queritur, an actor juraverit: & alias complures.

§. 9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, qui- cunque pro se vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita: nam alioqui si stipulanti promiserint, Jure civili tenentur.

§. 10. Actiones autem de peculio, ideo adversus patrem domi- numve comparavit Prætor: quia, licet ex contractu filiorum ser- vorumve ipso jure non teneantur; æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum) condemnari eos.

§. 11. Item si quis postulante adversario juraverit, deberi sibi pe- cuniam, quam peteret. neque ei solvatur: justissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud queritur, an ei pecunia de- beat, sed an juraverit.

§. 12. Pœnales quoque actiones Prætor multas ex sua jurisdic- tione introduxit: veluti adversus eum, qui quid ex albo ejus corru- pisset; & in eum, qui patronum, vel parentem in jus vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum, qui vi exemerit eum, qui in jus vocaretur, cujusve dolo alius exe- merit: & alias innumerabiles.

§. 13. Præjudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas queritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam queritur, an aliquis liber sit: cæteræ ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actionem suam rem ita ab aliquo petere. *Si apparet eum dare oportere.* Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut ejus fiat. Nec res, quæ [jam] actoris est, magis ejus fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, *Si appareat eos dare oportere*: quamvis sit adversus eos etiam [hæc] in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.

§. 15. Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, conditiones. Condicere enim est denunciare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus conditionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit.

§. 16. Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt,

§. 17. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. † Earum vero actionum, quæ in personam sunt, et quidem, quæ ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor; item comodatæ, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. † Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit: in duplum actionem Prætor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede ejus de dolo ipsius agitur; quo casu mixta est actio. §. 18. Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quam rei persequendæ, & ob id mixtæ sunt. Pœnam tantum persequitur quis actione furti, sive enim manifesti agatur, quadrupli; sive non manifesti, dupli: de sola pœna agitur, nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. † Eo amplius adversus furem etiam conditio est [rei].

§. 19. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est: quia in quadruplo rei persecutio continetur, pœna autem tripli est. † Sed & legis Aquiliæ actio de damno injuria [dato], mixta est, non solum si adversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisque agat; veluti, si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretii fuerit: tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum jam traditam divisionem. † Item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis Ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint, usque adeo, ut etiam in judicium vocarentur. tunc enim & ipsam rem vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, & aliud tantum pro pœnæ: & ideo in duplum ejus fit condemnatio.

§. 20. Quædam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam: qualis est familiæ erciscundæ actio, quæ competit coheredibus de dividenda hereditate. † Item communi dividundo; quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id dividatur. † Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus judiciis permittitur judici rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adjudicare: & si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

§. 21. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum; ulterius autem nulla actio extenditur.

§. 22. In simplum agitur, veluti, ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato: & denique ex aliis quamplurimis causis. §. 23. In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni injuriæ, ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis, item servi corrupti: quæ competit in eum, cujus hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit: in qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo servus abstulerit, æstimatio deducitur. Item ex

legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quæ supra diximus.

§. 24. Tripli vero [agimus], cum quidam majorem vera æstimatione quantitatem in libello conventionis inserunt, ut ex hac causa viatores, id est, executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigent. tunc enim id, quod propter eorum causam damnatum passus fuerit reus, [in] triplum ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiam simplum, in quo damnatum passus est, connumeretur, quod nostra Constitutio introduxit, quæ in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictionis emanare.

§. 25. Quadrupli autem agitur, veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quæ in hoc data sit, ut is, cui datur, calumniæ causa, negotium alicui faceret, vel non faceret. † Item, ex lege condictionis nostra Constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis executoribus litium: qui contra nostræ Constitutionis normam à reis quicquam exegerint.

§. 26. Sed furti quidem nec manifesti actio, & servi corrupti, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod hæc actiones omnimodo dupli sunt: at illæ, id est, damni injuriæ ex lege Aquilia, & interdum depositi, inficiatione duplicantur, in confidentem autem in simplum dantur. Sed illa, quæ de his competit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam, si distulerit relicti solutionem usque quo jussu magistratum nostrorum conveniatur. In confidentem vero, ante quam jussu magistratum conveniatur, solventem, simpli redditur.

§. 27. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat, absolvatur: quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est & in furti manifesti actione.

§. 28. Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti juris. Bonæ fidei sunt hæc: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, comodatæ, pignoratitia, familiæ erciscundæ, communi dividundo, præscriptis verbis, quæ de æstimate proponitur, & ea, quæ ex permutatione competit, & hereditatis petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei judicia connumeranda hereditatis petitio esset, an non: nostra tamen Constitutio aperte eam esse bonæ fidei disposuit.

§. 29. Fuerat antea & rei uxoriæ actio nna ex bonæ fidei judiciis, sed cum plenior esse ex stipulatu actionem invenientes, omne jus, quod res uxoria antea habebat, cum multis divisionibus, in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito, rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu [actio], quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei judicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. [Sed] & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur: cujus solius providentia hoc induximus.

§. 30. In bonæ fidei judiciis libera potestas permitti videtur judici ex bono & æquo æstimandi, quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti juris judiciis, ex rescripto D. Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra Constitutio easdem compensationes, quæ jure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso jure minuant, sive in rem, sive in personam, sive alias quascunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sane iniquum esse credimus: ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur.

§. 31. Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis is, cum quo agitur, actori satisfaciatur: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat: condemnari debeat. Sed istæ actiones, tam in rem, quam in personam inveniuntur. In rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur, quod [vi] aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio, ex arbitrio judicis pendet. in his enim actionibus & cæteris similibus permittitur judici, ex bono & æquo secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

§. 32. Cu-

§. 32. Curare autem debet iudex, ut omnino quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

§. 33. Si quis agens, [in] intentione sua plus complexus fuerit quam ad eum pertineat, à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur à Prætorè, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus juventute fuerat: ita & in hac causa succurri solitum erat. Sane, si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam majori 25. annis succurrebatur: veluti, si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo Lege Falcidia legata minuebantur. † Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, [&] causa. † Re: veluti, si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit: aut si is, cujus ex parte res est, totam eam, vel majorem partem suam esse intenderit. † Tempore: veluti, si quis ante diem vel ante conditionem petierit. Quæ enim ratione qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intelligitur, eadem ratione qui præmature petit, plus petere videtur. † Loco plus petitur: veluti, cum quis id, quod certo loco sibi [dari] stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, *Ephesi dare spondes?* Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam, alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret (quo se soluturum spondit.) Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur: veluti vino, oleo, frumento, quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed & pecuniæ numerata non in omnibus regionibus sub eisdem usuris foenerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi datur stipulatus est: pura actione recte agit: idque etiam Prætor monstrat: scilicet, quia utilitas solvendi salva est promissori. † Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit: ut ecce, si quis ita à te stipuletur, *Hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes?* deinde alterum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur: quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam, an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero [sui] deteriore. Quæ de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere: id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat; aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem adversario tollit, cui stipulationis jure liberum fuit, aliud solvere, quam quod peteretur. Quin etiam licet vilissimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod majoris pretii est. Sed hæc quidem antea in usu fuerant; postea vero lex Zenoniana & nostra rem coarctavit. Et, siquidem tempore plus fuerit petitum: quid statui oporteat, Zenonis divæ memoriæ loquitur Constitutio. Sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum: [in] omne, si quod forte damnatum ex hac causa acciderit ei, contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti supra diximus) puniatur.

§. 34. Si minus in intentione sua complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti, si cum ei decem [aurei] deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit; aut si cum totus fundus ejus esset, partem dimidiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus iudex adversarium in eodem iudicio ei condemnat ex constitutione divæ memoriæ Zenonis.

§. 35. Si quis aliud pro alio intenderit: nihil eum periclitari placeat, sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere [ei] permittitur: veluti, si is, qui hominem Stichum petere deberet. Errorem petierit; aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

§. 36. Sunt præterea quædam actiones, quibus non [semper] soli-

dum, quod nobis debetur, persequimur: sed modo solidum persequimur, modo minus: ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur: in solidum dominus patere condemnatur. si vero minus invenitur: eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

§. 37. Item si de dote [in] iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates ejus: in solidum damnatur; si minus: in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito [quasi] retentio concessa est: quia ipso jure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

§. 38. Sed & si quis cum parente suo patronove agat; item si socius cum socio, iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam adversarius ejus facere potest. † Idem est, si quis ex donatione sua conveniatur.

§. 39. Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeat. Nam ex bono & æquo habita ratione ejus, quod invicem actorem ex eadem causa præstare oportet, iudex in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut jam dictum est.

§. 40. Cum eo quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquirerit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur: inhumanum enim erat, spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TIT. VII.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE est, negotium gestum esse dicitur.

Quia [tamen] superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familiarum servorumque agitur: opus est, ut de hac actione & de cæteris, quæ eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his, qui in potestate parentum sunt, eadem fere jura servantur: ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie servetur, separatim ostendemus.

§. 1. Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit: in solidum Prætor adversus dominum actionem pollicetur: sc. quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur.

§. 2. Eadem ratione Prætor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis servum suum magistrum navi præposuerit, & quid cum eo ejus rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitator is appellatur, ad quem quotidianus navis quæstus pertinet. Institoria tunc habet locum, cum quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi servum suum præposuerit, & quid cum eo ejus rei causa, cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia, qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur. Ista tamen duas actiones Prætor reddit, & si liberum quis hominem, aut alienum servum navi, aut tabernæ, aut cuilibet negotiationi præposuerit: sc. quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interveniat.

§. 3. Introduxit & aliam actionem Prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur, & quid cum eo ejus rei causa contractum erit: ita Prætor jus dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & cæteros creditores, pro rata portione distribuatur: & [ideo tributoria vocatur, quia] ipsi domino distributionem Prætor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quæ tributoria appellatur.

§. 4. Præterea introducta est actio de peculio, & de eo, quod in rem domini versum erit: ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat; sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem ejus impenderit servus: veluti, si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut fa-

milia frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos servus tuus à Titio mutuo acceperit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumperit: pro quinque [quidem] in solidum damnari debes; pro cæteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo sc: apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cum autem queritur, quantum in peculio sit: ante deducitur, quicquid servus domino, eive, qui in potestate ejus sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti, si is in ipsius peculio sit, quod eo pertinet, ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur.

§ 5. Cæterum dubium non est, quin is quoque, qui jussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit. sed erit stultissimus, si omiſsa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, & tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, æque de peculio & de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur: sed ejusdem juris est dominus, cujus & cæteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur: & in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur: at in tributoria ejus tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari: majorem autem partem in prædiis, vel mancipiis, aut sœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certe qui potest probare, in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet.

§ 6. Quæ diximus de servo & domino, eadem intelligimus & de filio & filia, & nepote & nepte, & patre avove, cujus in potestate sunt.

§ 7. Illud proprie servatur in eorum persona, quod SC. Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dare eis, qui in potestate parentis sunt: & ei, qui crediderit, denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sint, sive morte parentis, vel emancipatione suæ potestatis esse cœperint) quam adversus patrem avumve (sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit). Quæ ideo Senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumeabant, vitæ parentum insidiabantur.

§ 8. Illud in summa admonendi sumus, id, quod jussu patris, domineve contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit, directo quoque posse à patre dominove condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque, qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici, placet: quia hujus quoque jussu contractum intelligitur.

TIT. VIII.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

EX maleficiis servorum (veluti si furtum fecerint, aut bona rauerint, aut damnum dederint, aut injuriam commiserint), noxales actiones prodite sunt: quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut ipsum hominem noxæ dedere.

§ 1. Noxa autem est [ipsum] corpus quod nocuit, id est, servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, injuria.

§ 2. Summa autem ratione permissum est, noxæ deditioe fungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.

§ 3. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus, servum

actori noxæ dedendo liberatur: nec minus in perpetuum ejus servi dominium à domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est (servus) refarcierit quasita pecunia: auxilio Prætoris invito domino manumittetur.

§ 4. Sunt autem constitutæ noxales actiones, aut legibus, aut Edicto Prætoris. Legibus: veluti furti ex Lege XII. Tabularum, damni injuriæ ex Lege Aquilia. Edicto Prætoris: veluti injuriarum, & vi bonorum raptorum.

§ 5. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxam commiserit: quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. si autem in alterius potestatem pervenerit: cum illo incipit actio esse. at si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, & extinguitur noxæ deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, & is servus tuus esse cœperit (quod quibusdam casibus effici, primo libro tradidimus): incipit tecum esse noxalis actio, quæ ante directa fuisset.

§ 6. Si servus domino noxam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum & eum, qui in potestate ejus est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque & si in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo, cujus nunc in potestate sit, agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, & is postea in potestate tua esse cœperit: interdicitur actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. ideoque licet exierit de tua potestate: agere non potes. quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit: nec si manumissus aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

§ 7. Sed veteres quidem hoc in filiis familiarum masculis & foeminis admiserunt: nova autem hominum conversatio hujusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, & ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, & maxime filiam, in noxam alii dare: ut pene per [filii] corpus pater magis, quam filius periclitetur: cum in filiabus etiam pudicitia favor hoc bene excludat? Et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres Legum commentatores invenerimus sæpius dictum, ipsos filios familiarum pro suis delictis posse conveniri.

TIT. IX.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE dicatur.

ANimalium nomine, quæ ratione carent, si qua lascivia, aut pavore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio Lege XII Tabularum prodita est. (Quæ animalia si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita Lex XII Tabularum scripta est.) ut puta: Si equus calcitrosus calce percussit, aut bos cornu petere solitus, [cornu] petierit. Hæc autem actio in iis, quæ contra naturam moventur, locum habet. Cæterum si genitalis sit feritas: cessat actio. Denique si ursus fugerit à domino, & sic nocuerit, non potest quondam dominus conveniri: quia desiit dominus esse, ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest animal injuriam fecisse dici, quod sensu caret. Hæc quidem ad noxalem pertinent actionem.

§ 1. Cæterum sciendum est, Edictio Edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: & si adversus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicatur, quod bonum & æquum iudici videtur, tanti dominus condemnatur: cæterarum [vero] rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Præter has autem ædilitias actiones & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, præsertim poenales de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

TIT. X.

DE IIS, PER QUOS AGERE POSSUMUS.

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem aut suo nomine, aut alieno. alieno: veluti, procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea Lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum cujus tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem

actionem licebat: cœperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itemque alia multa causæ sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint.

§. 1. Procurator neque certis verbis, neque præsentem [semper] adversario, imo plerumque eo ignorante, constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere: is tuus procurator intelligitur.

§. 2. Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

TIT. XI. DE SATISDATIONIBUS.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim, si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: ut si victus [esset], nec rem ipsam restitueret, nec litis æstimationem, potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus ejus, quæ satisfactio appellatur *judicatum solvi*. Unde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi, quod fuisset judicatum. Multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine judicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare jubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores [vero] & curatores eodem modo, quo & procuratores satisdare debere, verba Edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisfactio remittebatur. Hæc ita [erant,] si in rem agebatur.

§. 1. Si vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, qua in rem agitur. Ab ejus vero parte cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdaret: quia nemo defensor in aliena re sine satisfactioe idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis judicium accipiebat in personam: *judicatum solvi*, satisdare non cogebatur.

§. 2. Sed hodie hæc aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive personali suo nomine: nullam satisfactioem pro litis æstimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in judicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suæ promissioni cum jurejurando (quam juratoriam cautionem vocant), vel nudam promissionem, vel satisfactioem pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

§. 3. Sin autem per procuratorem lis vel inferitur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris sui personam confirmaverit; ratam rem dominum habiturum satisfactioem procurator dare compellitur: eodem observando, & si tutor, vel curator, vel alia tales personæ, quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt.

§. 4. Si vero aliquis convenitur: siquidem præsens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in judicium venire, & sui procuratoris personam per *judicatum solvi* [satisfactioem solenni stipulatione] firmare; vel extra judicium satisfactioem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus *judicatum solvi* satisfactiois clausulis. ubi & de hypotheca suarum rerum convenire compellitur: sive in judicio promiserit, sive extra judicium caverit: ut tam ipse, quam heredes ejus obligentur. alia insuper cautela, vel satisfactioe propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ (in judicium) veniet: vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

§. 5. Si vero reus præsto, ex quacunque causa, non fuerit, & alius velit defensionem ejus subire: nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisfactioem *judicatum solvi* pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut jam dictum est) alienæ rei sine satisfactioe defensor idoneus intelligitur.

§. 6. Quæ omnia apertius & perfectius à quotidiano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

§. 7. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed [etiam] in omnibus nostris provinciis (etsi propter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit, omnes provinci-

as, caput omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam urbem, ejusque observantiam sequi.

TIT. XII.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS actionibus, & quæ ad heredes & in heredes transeunt.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex Lege, Senatusve consulto, sive ex sacris Constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacra Constitutiones, tam in rem, quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas vero, quæ ex propria Prætoris jurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere: nam & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem ex Constitutionibus introductum: quales sunt hæc, quas bonorum possessori, cæterisque, qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Prætoris jurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit, anno eam terminari.

§. 1. Non autem omnes actiones, quæ in aliquem aut ipso Jure competunt, aut à Præatore dantur: & in heredem æque competunt, aut dari solent. Est enim certissima Juris regula, ex maleficis pœnales actiones in heredem [rei] non competere: [veluti] furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed heredibus hujusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta injuriarum actione, & si qua alia similis inveniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: veluti, cum testator dolose versatus sit, & ad heredem ejus nihil ex eo dolo pervenit. † Pœnales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: & heredibus dantur, & contra heredes transeunt.

§. 2. Superest, ut admoneamus, quod si ante rem judicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori: officio judicis convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset judicii accipiendi tempore, ut damnari deberet: & hoc est, quod antea vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria esse.

TIT. XIII.

DE EXCEPTIONIBUS.

Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit: tamen iniqua sit adversus eum, cum quo agitur.

§. 1. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo ductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promissisti, quod non debueras [promittere], palam est, jure civili te obligatum esse; & actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum, composita ad impugnandam actionem.

§. 2. Idem juris est, si quis [quasi] credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numeraverit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum, certum est: dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere: cujus tempora nos (secundum quod jam superioribus libris scriptum est) Constitutione nostra coarctavimus.

§. 3. Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet: quia pacto convento obligationes non omnino dissolvuntur; qua de causa efficax est adversus eum actio, quam actor intendit, si apparet eum dare oportere. sed quia iniquum est, contra pactioem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conventi.

§. 4. Æque si debitor creditore deferente juraverit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de perjurio queri: defenditur per exceptionem jurisjurandi. † Et iis quoque actionibus, quibus in rem agitur, æque necessariae sunt exceptiones: veluti, si petitore deferente possessor juraverit eam rem suam esse, & nihilominus petitor eandem rem vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem ejus esse: iniquum tamen est possessorem condemnari.

§. 5. Item

§. 5. Item si in iudicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam: nihilominus obligatio durat: & ideo ipso Jure de eadem re postea adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatae adjuvari.

§. 6. Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioqui, quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

§. 7. Quarum quædam ex Legibus, vel ex iis, quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. 8. Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriae, aliæ temporales & dilatoriae.

§. 9. Perpetuæ & peremptoriae sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur.

§. 10. Temporales atque dilatoriae sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi: cum ita convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium: nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ii, quibus intra certum tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi, aut alia similis; differre debent actionem, & post tempus agere: ideo enim & dilatoria ista exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, objectaque sit exceptio: neque eo iudicio quicquam consequerentur, propter exceptionem; neque post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant, & consumebant; qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus: sed eum, qui ante tempus actionis vel obligationis litem inferre ausus sit, Zenonianæ Constitutioni subjacere censemus: quam sacratissimus Legislator de iis, qui tempore plus petierint, protulit: ut & inducias, quas ipse actor sponte indulserit, vel quas natura actionis continet, si contempserit, in duplum habeant ii, qui talem injuriam passi sunt; & post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali poena perterriti, tempora litium doceantur observare.

§. 11. Præterea etiam ex persona sunt dilatoriae exceptiones, quales sunt procuratoriae, veluti, si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro Rescripto procuratorio nomine experiri conceditur. suis vero negotiis superesse sine offensa [militaris] disciplinae possunt. † Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponerentur, cum in iudiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sancimus: ne dum de iis altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

TIT. XIV.

DE REPLICATIONIBUS.

Interdum evenit, ut exceptio, quæ prima facie iusta videtur, [tamen] inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi actoris gratia, quæ replicatio vocatur: quia per eam replicatur, atque resolvitur ius exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat; deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio. convenit enim ita: namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt: sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento.

§. 1. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quæ prima facie iusta est, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur.

§. 2. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat; rursus alia allegatione opus est, qua actor adjuvetur: quæ dicitur triplicatio.

§. 3. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introducit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est agnoscere.

§. 4. Exceptiones autem quibus debitor defenditur, plerumque adcommodari solent etiam fidejussoribus ejus, & recte: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur; quia mandati iudicio redditurus est eis, quod [ii] pro eo solverint. Qua ratione, & si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde

fuccurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati sunt, ac si etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his adcommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo creditor experiat: defenditur per exceptionem, si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur: ideo sc. quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis, quos pro eo obligavit, suum consequi.

TIT. XV.

DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de Interdictis, seu actionibus quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime fiebat, cum de possessione, aut quasi possessione intra aliquos contendebatur.

§. 1. Summa autem divisio interdictorum hæc est: quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. † Prohibitoria sunt, quibus Prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti; vel mortuum inferenti, quo ei jus erat inferendi; vel in sacro loco ædificari; vel in flumine publico ripæ ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur. † Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid jubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum, quæ quis pro herede aut pro possessore possidet [ex ea hereditate]: aut cum jubet ei, qui vi de possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem. † Exhibitoria sunt, per quæ jubet exhiberi: veluti eum, cujus de libertate agitur; aut libertum, cui patronus operas indicare velit; aut parenti liberos, qui in potestate ejus sunt. † Sunt tamen, qui putent, proprie interdicta ea vocari, quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denunciare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit, omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur.

§. 2. Sequens divisio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ.

§. 3. Adipiscendæ possessionis causa interdictum adcommodatur bonorum possessori, quod appellatur *quorum bonorum*, ejusque vis & potestas hæc est: ut quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. † Pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo jure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. † Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. † Interdictum quoque, quod appellatur *Salvianum*, adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuram pepigisset.

§. 4. Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta *uti possidetis*, & *utrubi*: cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia sit: & ante quaratur, uter ex litigatoribus possidere, & uter petere debeat? Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia & civilis, & naturalis ratio facit, ut alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia longe commodius est [& potius] possidere, quam petere: ideo plerumque & fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiam si ejus res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet [in] suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque jura, contra petentem judicari solet. † Sed interdicto quidem *uti possidetis*, de fundi vel ædium possessione contenditur: *utrubi* vero interdicto de rerum mobilitate possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam *uti possidetis* interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem: etiam si alium vi expulerat. aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret. *Utrubi* vero interdicto is vincebat, qui majore parte ejus anni, nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat.

Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata est : uti ille vincat [&] in re soli, & in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab adversario litis contestata tempore detinet.

§. 5. Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed & si ejus nomine aliquis in possessione sit, licet is ejus juri subiectus non sit: qualis est colonus & inquilinus. Per eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui ejus nomine sit in possessione. † Quinetiam animo quoque solo retineri possessionem placet: id est, ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque ejus nomine alius: tamen si non relinquenda possessionis animo, sed postea reverfurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. † Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec ulla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo possit.

§. 6. Recuperanda possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi dejectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum, unde vi: per quod is, qui dejecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo, qui vi dejecit, vi, vel clam, vel precario possideat. Sed ex Constitutionibus sacris (ut supra diximus) si quis rem per vim occupaverit: siquidem in bonis ejus est, dominio ejus privatur; si aliena, post ejus restitutionem, etiam æstimationem [rei] dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim dejecit: tenetur lege Julia de vi privata, aut de vi publica. Sed de vi privata, si sine armis vim fecerit: Sin autem cum armis cum de possessione vi expulerit, de vi publica [tenetur]. Armorum autem appellatione non solum scuta, & gladios, & galeas: sed & fustes, & lapides significari intelligimus.

§. 7. Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. † Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus [est:] qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui. Reus autem is est, à quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum Prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico, ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. † Duplicia sunt, veluti, uti possidetis, interdictum, & utrubi. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei, quam actoris partes sustinet.

§. 8. De ordine & vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. Nam quotiens extra ordinem jus dicitur (qualia sunt hodie omnia judicia,) non est necesse reddi interdictum: sed perinde judicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui jura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod & nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum cum quibus agitur, modo pecuniaria pœna, modo jurisjurandi religione, modo infamiae metu coercetur.

§. 1. Ecce enim jusjurandum omnibus, qui conveniuntur, ex Constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit, quod putans se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus insipientes ex quibusdam causis dupli [vel tripli] actio constituitur: veluti si damni injuriæ, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris, quam simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli; nec manifesti, dupli. Nam ex his & aliis quibusdam causis (sive quis neget, sive fateatur) pluris, quam simpli est actio. † Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur ex nostra Constitutione. † Utriusque etiam partis Advocati jusjurandum subeunt, quod alia nostra Constitutione comprehensum est. † Hæc autem omnia pro veteri calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem

abiit: quia in partem decimam litis actores multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est [&] præfatum jusjurandum, & ut improbus litigator (& damnum, & impensas litis inferre adversario suo cogatur.

§. 2. Ex quibusdam judiciis damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo; item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrariis actionibus. item pro socio, quæ ab utraque parte directa est: & ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed & pacti: & recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

§. 3. Omnium autem actionum instituendarum principium, ab ea parte Edicti proficiscitur, qua Prætor edicit de in jus vocando. Utique enim in primis adversarius in jus vocandus est: id est, ad eum vocandus, qui jus dicitur sit. Qua parte Prætor parentibus & patronis, item parentibus liberisque patronorum & patronarum, hunc præstat honorem: ut non aliter liceat liberis libertisque eds in jus vocare, quam si id ab ipso Prætoris postulaverint, & impetaverint. Et si quis aliter vocaverit: in eum pœnam solidorum quinquaginta constituit.

TIT. XVII.

DE OFFICIO JUDICIS.

Supereff, ut de Officio judicis dispiciamus. Et quidem in primis illud observare debet judex, ne aliter judicet, quam Legibus aut Constitutionibus, aut moribus proditum est.

§. 1. Ideoque si noxali judicio aditus est, observare debet, ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, *Publium Lucium Titio in decem aureos condemnno, aut noxam dedere.*

§. 2. Et si in rem actum sit [coram judice:] sive contra petitorum judicaverit, absolvere debet possessorem: sive contra possessorem, jubere ei debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præfenti se restituere posse, & sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere: indulgendum est ei: ut tamen de litis æstimatione caveat cum fidejussore, si intra tempus quod ei datum est, non restituerit. Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire de singularium rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, [sive illorum] quos perceperit, in utraque actione eadem ratio pene habetur, si prædo fuerit. si vero bonæ fidei possessor fuerit: non habetur ratio [neque] consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum [fructuum] ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

§. 3. Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est; sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras [exhibendi] usucapta sit res à possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medii temporis, id est, ejus quod post acceptum ad exhibendum judicium, ante rem judicatam intercesserit, rationem habere debet judex. Quod si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in præfenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur: dare ei debet, ut tamen caveat se restitutum. quod si neque statim jussu judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat: condemnandus sit in id, quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

§. 4. Si familiæ eriscundæ [judicio] actum sit: singulas res singulis heredibus adjudicare debet. & si in alterius persona prægravare videatur adjudicatio: debet hunc invicem coheredi certa pecunia (sicut jam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut consumperit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes, subsequuntur.

§. 5. Eadem interveniunt, & si communi dividendo de pluribus rebus actum sit. Quod si de una re, veluti de fundo: siquidem, iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes ejus singulis adjudicare debet; & si unius pars prægravare videbitur, is invicem

vicem certa pecunia alteri condemnandus est. quod si commode dividi non possit, veluti si homo forte, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus uni adjudicandus est, & is invicem alteri certa pecunia condemnandus est.

§. 6. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adjudicatio: quia sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distinguere agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est, ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjudicari: quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. † Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit: verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbores finales furatus est, vel arbores finales excidit. † Contumacia quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur: veluti si quis jubente iudice metiri agros passus non fuerit.

§. 7. Quod autem istis iudiciis alicui adjudicatum fuerit: id statim eius sit, cui adjudicatum est.

TIT. XVIII.

DE PUBLICIS JUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam simile habent [cum] ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus: magnaque diversitas eorum est & in instituendo, & in exercendo.

§. 1. Publica autem dicta sunt, quod cuiusvis ex populo executio eorum plerumque datur.

§. 2. Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia dicimus, quae ultimo supplicio afficiunt [homines,] vel [etiam] aquae & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera, si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario: haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.

§. 3. Publica autem iudicia haec sunt: lex Julia majestatis, quae in eos, qui contra Imperatorem, vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cujus poena animae amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur.

§. 4. Item lex Julia de adulteris coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed & eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Julia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem, vel viduam honeste viventem stupraverit. Poenam autem eadem lex irrogat stupratoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidia bonorum: si humiles, corporis coercionem cum relegatione.

§. 5. Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulat. Telum autem (ut Cajus noster ex interpretatione Legum XII Tab. scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed & omne significat, quod manu cuiusque jacitur: sequitur ergo, ut lignum & lapis, & ferrum hoc nomine contineatur: dictum ab eo, quod in longinquum mittitur, [à] Graeco voce *τηλῆ* figuratum. Et [sic] hanc significationem invenire possumus & in Graeco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant. Admonent nos epigrammata in Xerolopho urbis

faustissima scripta, καὶ τὰ βέλη οὐκ ἐφέροτο, λόγχοι, τοξείματα, σφενδόνας πλείστοι δὲ καὶ λίθοι. Id est, Et hujusmodi tela simul (ab eis) ferebantur, lanceae, spicula, funda, plurimi autem & lapides. Sicarii autem appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint.

§. 6. Alia deinde lex asperissimum crimen nova poena persequitur, quae Pompeja de parricidiis vocatur: qua cavetur, ut si quis parentis aut filii, aut omnino adfinitatis ejus, quae nuncupatione parentum continetur, fata praeparaverit (sive clam, sive palam id ausus fuerit) [necnon is, cujus dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit,] poena parricidii puniatur: & neque gladio, neque ignibus, neque ulli alii solenni poenae subijciatur, sed infusus culleo cum Canis, & Gallo gallinaceo, & Vipera, & Simia, & inter eas ferales angustias comprehensus, (secundum quod regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel in animum projiciatur; ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat, & ei coelum superstiti, [&] terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel adfinitate personas conjunctas necaverit: poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit.

§. 7. Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subjecerit: vel signum adulterinum fecerit, sculpsit, expresserit, sciens dolo malo. Eiusque legis poena in servos, ultimum supplicium est (quod etiam in lege de sicariis & veneficis servatur:) in liberos vero deportatio.

§. 8. Item lex Julia de vi publica seu privata, adversus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed siquidem armata vis arguatur; deportatio ei ex lege Julia de vi publica irrogatur: si vero sine armis; in tertiam partem bonorum [suorum] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ii, qui opem [huic] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostrae Constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire.

§. 9. Item lex Julia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed siquidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint: capitali animadversione puniuntur; & non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alii vero, qui in hanc legem inciderint: poenae deportationis subijunguntur.

§. 10. Est & inter publica iudicia lex Flavia de plagiaris, quae interdum capitis poenam ex sacris Constitutionibus irrogat, interdum leviozem.

§. 11. Sunt praeterea publica iudicia, lex Julia de ambitu, lex Julia repetundarum, & lex Julia de annona, & lex Julia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur: & animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subijciunt, qui praecipua earum neglexerint.

§. 12. Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, & quasi per indicem ea tetigisse: alioqui diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris Deo propitio adventura est.

INSTITUTIONUM FINIS.